

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Ing. Jozef Kasper

**Syndrom CAN a jeho vliv na budoucí etické chování
jednotlivce**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: ThLic. Mgr. Jaroslav Lorman, Th.D.

PRAHA 2015

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Čechticích dne 21.4.2015

Jozef Kasper

Bibliografická citace

Syndrom CAN a jeho vliv na budoucí etické chování jednotlivce [rukopis] : bakalářská práce / Jozef Kasper; vedoucí práce: Jaroslav Lorman. – Praha, 2015. -- počet stran 59

Anotace

Práce se zabývá problematikou zneužívaného a týraného dítěte (syndrom CAN) a snaží se podhalit souvislost mezi tímto syndromem a schopností osoby eticky jednat. Obecně se vnímá, že psychická deprivace ztěžuje sebe přijetí dítěte a ve všech směrech jej znevýhodňuje pro budoucí život.

Začátek práce je věnován problematice CAN z pohledu psychologie a sociologie. Definiuje syndrom, jeho příznaky, možnosti léčby a prevenci. Přehled sociologických výzkumů si klade za úkol předchozí teoretické základy uvést do korelace s empirickými daty a poukázat na styčné body.

Druhá část práce je věnována etickému pohledu na jednání člověka s přihlédnutím k problematice syndromu CAN. Zaobírá se otázkami lidské důstojnosti, rozvoje vnímání a reflexe přirozeného zákona a výchovou svědomí. Práce dále pojednává o pohledu na kontinuitu v etickém jednání ve stěžejních dokumentech Magisteria a předkládá nástin diskuze problematiky jak před Druhým Vatikánským koncilem, tak po něm.

V závěru práce je diskutován pohled na etické jednání jako na optio fundamentalis. Vliv negativních zážitků na další etický vývoj jednotlivce je neoddiskutovatelný a jen těžko lze říci, do jaké míry tyto ovlivňují rozvoj osobnosti. Práce se snaží postihnout určitou míru nejednoznačnosti a zároveň upozornit, že nelze zapomenout na perspektivu Boží přítomnosti v životě jednotlivce.

Klíčová slova

syndrom CAN, zneužívané a zanedbávané dítě, etické jednání, morálka, vývoj etického jednání, negativní zážitky, kontinuita etického jednání, optio fundamentalis, dokumenty Magisteria

Abstract

The thesis deals with the child abuse and neglect syndrome (CAN syndrome) and tries to uncover relation between this syndrome and ability of person's to behave ethically. In general, it is widely accepted, psychical deprivation makes self acceptance of the child harder and by all means put him/her at a disadvantage for future life.

The beginning of the thesis is dedicated to the CAN syndrome from psychology and sociology point of view. It defines the syndrome, symptoms, treatment possibilities and prophylaxis. Outline of sociology research aims at putting theoretical background in correlation with empirical data and shows connection points between both.

The second part of the thesis is dedicated to the insight in person's ethical behavior with respect to CAN syndrome questions. It concerns with issues regarding human dignity, development of natural law acceptance and reflection and the conscience tutoring. The thesis moreover speaks about continuity in ethical behavior in fundamental Magisterium documents and brings sketch of discussion before and after Second Vatican council on this theme.

The end of the thesis discusses views on ethical behavior – optio fundamentalis. Negative experience influence for prospect person's ethical development is undisputable and it is hard to say how much they influence further development of personality. The thesis tries to involve also certain part of ambiguity and point out the God's perspective in human's life should not be omitted.

Keywords

CAN syndrome, child abuse and neglect, ethical behavior, morality, ethical behavior development, negative experience, continuity of ethical behavior, optio fundamentalis, Magisterium documents

Počet znaků (včetně mezer): <102 614>

Obsah

1	Úvod.....	7
2	Definice pojmu CAN a historické souvislosti vztahu společnosti k dítěti.....	8
2.1	Typologie negativního jednání vůči dítěti.....	11
2.2	Příčiny násilného chování	13
2.3	Rizikové faktory	16
2.4	Následky	18
2.5	Terapie.....	20
2.6	Prevence	22
3	Empirické výzkumy	24
4	Důstojnost osoby – hranice etického jednání.....	29
4.1	Východiska důstojnosti	29
4.2	Výchova svědomí a přirozený mravní zákon	36
4.3	Svoboda člověka a limity jeho jednání.....	42
5	Problematika CAN a kontinuita v etickém jednání.....	46
5.1	Předkoncilní pohled.....	46
5.2	Impulzy Druhého vatikánského koncilu.....	47
5.3	Diskuze ve dnešní teologické etice – optio fundamentalis.....	50
6	Závěr – Personalita člověka ve světle Boží perspektivy.....	54

1 Úvod

Kombinace témat syndrom CAN a morální rozvoj jednotlivce není látka, kterou bychom běžně nacházeli v pojednáních věnovaných morální teologii. Kapitoly o syndromu CAN nalezneme v knihách věnovaných psychologii, pedagogice a sociologii. Rozvoj dítěte se zde hodnotí z pohledu osobnostního rozvoje a újmy spojené s hrubým a necitlivým zacházením. Každé dítě, které zažívá z jakéhokoli důvodu deprivaci, je omezováno ve svém rozvoji. S tím nelze než souhlasit. Se syndromem CAN jsou spojeny mnohé osobnostní problémy. Často má za následek další potíže v rozvoji mezilidských vztahů, vztahů k sobě a v rozvoji sexuality. Etický rozměr, jež je součástí naší osobnosti a impulzy pro morální jednání či přesněji posuzování jednotlivých životních situací z hlediska svědomí a rozhodování v těchto publikacích popsány nejsou.

Náboženský a morální rozvoj dětí, které prošly traumatem CAN, nestojí ani v hledáčku morálních teologů. Na první pohled se tato problematika jeví jako nepodstatná. Lze namítnout, že syndrom CAN je jen okrajovou problematikou. Prevalence výskytu syndromu CAN však není raritní, jak by se mohla na první pohled zdát. Možná toto je jedním z důvodů, proč spojitost mezi syndromem CAN a jeho vlivem na osobní morální historii a rozvoj zatím jako celek pojednána nebyla.

Jestliže však společnost stojí na vzájemném respektu jejích členů, pak stojí i na morálce a etice a jestliže budoucnost stojí na dětech, je zkoumání souvislostí mezi vývojem dítěte a jeho budoucím „etickým vybavením“ důležitým polem bádání.

Tato práce si klade za cíl přinést základní nástin souvislostí, podhalit problematiku a syntetizovat bazální poznatky z věd o člověku (psychologie, pedagogika, sociologie) a morální teologie. Na základě „profánních“ poznatků o syndromu CAN a impulsů morální teologie budou analyzovány souvislosti a obě témata propojena. Práce chce alespoň částečně odpovědět na tyto otázky: Je svědomí a jeho výchova u takových dětí ovlivněna tím, co se stalo v minulosti? Odrazí se tento handicap v jeho budoucím životě? Jak je možné, že někteří jednají a rozhodují se ve shodě se svým svědomím a jiní proti němu? Je výchova svědomí u takových lidí možná a do jaké míry je omezená? Jaké místo má v osobních dějinách takového člověka otevřenost Božimu pozvání k životu v milosti, lásce a pravdě vůči sobě i druhým.

2 Definice pojmu CAN a historické souvislosti vztahu společnosti k dítěti.

Syndromem CAN se rozumí soubor typických znaků chování dospělého vůči dítěti. Jedná se zejména o tyto projevy¹:

- nenáhodný děj (dospělý si je obvykle vědom toho, co činí. Akce proti dítěti není náhodná, v afektu)
- je v dané společnosti nepřijatelný (zde záleží na konvencích společnosti, ve které dítě a dospělý žijí)
 - je možné mu předcházet
 - jedná se o akci zpravidla opakovanou (útok, opomenutí není náhodný)
 - charakteru tělesného týrání a/nebo
 - duševního týrání a/nebo sexuální týrání
 - a/nebo je to naopak ne-akce (opomenutí, lhostejnost vůči dítěti)
 - a toto chování poškozují tělesný, duševní a sociální status dítěte

Anglický ekvivalent CAN (child abuse and neglect) je v české odborné literatuře často překládán jako týrání, zneužívání a zanedbávání, ale pro obecně známou zkratku CAN se žádný český ekvivalent nepoužívá.

Z definice je vidět, že syndrom CAN je komplexní pojem podmíněn mnoha faktory. Jeho interdisciplinarita zahrnuje psychologii, medicínu, právo a je hrubým prohřeškem proti morálce. Ovlivňuje jak dítě samotné, tak i lidi z jeho blízkosti, potažmo celou společnost, ve které dítě a následně pak dospělý jedinec žije. Nejčastějším znakem, pro který vyvstává podezření z týrání, jsou známky fyzického násilí na dítěti. Literatura uvádí,¹ že v ČR je tímto syndromem postiženo cca 1-2% dětí. Případů zneužívání je ve skutečnosti více než ukazují statistiky, protože určité procento zůstane neodhaleno.

Data, získaná v různých státech a kulturách (s výjimkou dat v rámci euro-amerického prostoru) lze jen těžko navzájem poměřovat, protože odlišnosti v chápání syndromu CAN jsou socio-kulturně podmíněny a závisí na tom, jak se daná

¹ Slaný, Jaroslav. Syndrom CAN: (syndrom týraného dítěte). Ostrava: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2008, s. 14

Dunovský Jiří, Dytrych Zdeněk, Matějček Zdeněk. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Grada, 1995, s 21

společnost vyvíjela. Euro-americká společnost klade dítě do středu své pozornosti víc než jiné. Z historického hlediska se citlivost ke špatnému zacházení s dítětem zvyšuje. Ekonomická vyspělost společnosti přispívá k větší péči o děti obecně i o děti postižené syndromem CAN. Nelze však tvrdit, že by příhodná kombinace těchto faktorů (např. vyspělý, bohatý stát dnešní doby) znamenala, že je určitá společnost schopna poskytnout pomoc a ochranu všem dětem. Stěžejním je hodnotový řebříček jednotlivce a chápání výjimečnosti dítěte a každého člověka.³

Primitivní národy prehistorie dějin a první kultury si požehnání bohů zabezpečovali i dětskými oběťmi. Dítě bylo chápáno jako symbol nevinnosti a často jako nejlepší možnost, jak si zabezpečit slibnou budoucnost. V knize Genesis⁴ čteme asi nejznámější příběh obětování dítěte – příběh o obětování Izáka. Abrahám se neprotiví Boží žádosti a poslušně se vydá na cestu do země Moria. Boží požadavek pro něj byl velkou obětí, zároveň však nepochyboval o její legitimnosti. Z toho lze dovozovat, že lidská oběť byla v době Abrahámově i pozdější praktikována a považována za možný požadavek ze strany bohů.⁵ S podobným přesvědčením se setkáváme u jihoamerických indiánů i jinde. Rituální oběti se pak zachovaly do starověku a známe je z řeckých bájí. Pohádky, kde drak či ježibaba pojídají ubohé malé děti, jsou zase příkladem o podobných představách našich předků.

Kromě rituálů se děti vraždily v zájmu zachování či zničení rodu. Ve Spartě a Kartágu neduživé děti usmrcovali hned po narození. Jejich neschopnost být plnohodnotným a silným členem společnosti či ohrožení rodiny v čase neúrody je předurčovala ke smrti. Vyvraždění Slavníkovců či topení malých dětí v kýblech s vodou v koncentračních táborech jsou historicky doložené projevy snah o vyhlazení rodu či rasy.

Děti bývaly v některých kulturách vybírány podle pohlaví. Všeobecné přesvědčení, že muž, chlapec má větší cenu a důležitost než žena, vedla až k úbytku populace a k únosům děvčat.⁶ V židovské a řecké, později římské oblasti nemělo dítě právní subjektivitu a podléhalo vůli hlavy rodu, rodiny. Nejzásadnější a největší změnu přineslo až křesťanství. Ježíš hlásá radikální změnu konceptu důstojnosti

³ Více k historickému pohledu na zacházení s dítětem uvádí Dunovský Jiří, Dytrych Zdeněk, Matějček Zdeněk. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada, 1995. Druhá kapitola je věnována historiografickému pohledu na zacházení s dítětem. Zde uvádím jen přehled nejdůležitějších milníků.

⁴ Gn 22, 1-19

⁵ Oběti Aztéků, Inků, národů Mezopotámie a pozdější řecké báje ukazují, jak se národy starověku domnívali, že lidskými oběťmi si zabezpečují přízeň Bohů

⁶ Dunovský Jiří, Dytrych Zdeněk, Matějček Zdeněk. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada, 1995.s 27,28

člověka jako Božího dítěte. „Dětství“ přestává být opomíjeným a stává se nosnou představou vztahu k Nebeskému Otci. Ježíš vyzývá k znovunarození se⁷, přijetí každého dítěte jako jeho samého⁸ a žehná dětem⁹. Úcta k dítěti se skrze Ježíšovo poselství dostává stále více do povědomí. Bude však trvat ještě mnoho let, než se implementuje do myšlení lidí a tato cesta nebude nikdy u konce. Císař Konstantin uzákonil zabití dítěte jako vraždu, od středověku řády zřizovaly útulky pro opuštěné děti, ale společenský tlak a nepřipustnost hanby nutily mnohé rodiče chovat se ke svým dětem „macešsky“. Vysoká mortalita, chudoba v kombinaci s opovržením svobodnými matkami ohrožovaly oba. Nalezince a sirotčince představovaly často jedinou možnost, jak dát dítěti perspektivu žít.

V čase průmyslové revoluce 18. a 19. století je dětská práce ještě stále široce praktikována, na druhé straně už od přelomu středověku a osvícenství, zejména vlivem školských řádů (Piaristé, Školské sestry, Jezuité a později Salesiáni), dále přičiněním Marie Terezie, Josefa II. a francouzských myslitelů 18. století, začíná být praktikována všeobecná povinná školní docházka. Dítě je čím dál více středem péče a pozornosti. Tato tendence souvisí s rozvojem vědy a zvyšujícím se životním standardem společnosti západní civilizace. V Liverpoolu je roku 1883 založena Národní společnost prevence proti krutostem na dětech.^{10,11}

První formování teorie o syndromu CAN je představeno radiologem Frederickem Noahem Silvermanem. Ten se ve své lékařské praxi zabýval radiodiagnostikou deformací a nemocí skeletu. Popsal kategorii nenáhodných zranění (non-accidental injuries) a jeho práce v oblasti zneužívání a špatné péče o děti rozproudily diskuzi v odborných kruzích. V padesátých letech dvacátého století byla OSN ratifikována Charta práv dítěte (1959) a došlo k dalším výzkumům oblasti psychologie a psychiatrie. Jako stěžejní lze uvést práci Henryho Kempeho Syndrom bitého dítěte (Battered child syndrome).^{12,13} O vlastní definici CAN syndromu můžeme mluvit od 70. a 80. let 20. století.

⁷ Srov. Jn 3, 5

⁸ Srov. Mt 18, 3-6

⁹ Srov. Lk 18, 15-17

¹⁰ Slaný, Jaroslav. Syndrom CAN: (syndrom týraného dítěte). Ostrava: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2008, s. 13

¹¹ Bechyňová, Věra., et al. Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém. 1. Praha: Ireas, 2007, s. 65

¹² Fyzické násilí na dětech se stalo spouštěčem, později se přidružil i zájem o psychologickou stránku věci.

¹³ Slaný, Jaroslav. Syndrom CAN: (syndrom týraného dítěte). Ostrava: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2008, s. 13

2.1 Typologie negativního jednání vůči dítěti

Nejlepší podmínky pro růst dítěte lze očekávat v rodině, která dítě láskyplně přijímá a kde si všichni její členové projevují navzájem porozumění. Každý věk dítěte má částečně specifické potřeby a jejich naplnění do velké míry determinuje jeho budoucnost. Potřeby lze klasifikovat dle jejich charakteru na fyzické (biologické), psychické a sociologické. Pokud nejsou potřeby dítěte v daném stádiu vývoje naplněny, přechází do dalšího stádia handicapováno. Negativní jednání opomíjí tyto potřeby nebo je naplňuje nepřiměřeně.¹⁴

TĚLESNÉ FORMY TÝRÁNÍ

Jedná se o nejzjevnější formy, kdy jsou na těle dítěte viditelná různá poranění mechanickým předmětem, bitím, pálením, třesením, škrcením, kousnutím. Při větším náporu síly nastává orgánová destrukce, zlomeniny a někdy i smrt dítěte. Specifickými formami takového násilí je vystavení dítěte nadměrné lékařské péči (Múnchhausenův syndrom by proxy)^{15,16} nebo rituálnímu násilí.

TĚLESNÉ FORMY ZANEDBÁVÁNÍ

Jsou úmyslná opomenutí péče o biologicko-fyziologické potřeby dítěte. Často bývají vyvolána sociální situací v rodině – rodiče nemají dostatek prostředků na stravu a přiměřené bydlení. S nedostatečnou výživou bývá spojen nedostatek vitamínů (při nedostatku vitamínu C - skorput, při nedostatku vitamínů skupiny B – opožděný vývoj nervové soustavy, při nedostatku vitamínu D – rachitis), dále nedostatečná lékařská péče, nedostatečné ošacení, přístřeší, nedostatek spánku. K této skupině lze ještě přiřadit nezáměr o vzdělávání a zanedbávání školní docházky.

PSYCHICKÉ FORMY TÝRÁNÍ A ZANEDBÁVÁNÍ

Nejsou tak zjevné jako fyzické formy, ale zasahují osobnost dítěte neméně hluboko. Druhotně jsou vždy přítomny jak u sexuálního, tak u fyzického týrání a zneužívání. Psychické týrání v sobě zahrnuje i emocionální týrání a vydírání. Formy lze shrnout následovně: nedostatek porozumění, ponižování, vydírání, osočování,

¹⁴ Nepřiměřenost má svoje důvody. Bude o nich pojednáno v kapitole o příčinách agresivního jednání vůči dítěti.

¹⁵ Slaný, Jaroslav. Syndrom CAN: (syndrom týraného dítěte). Ostrava: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2008, s. 16

¹⁶ Bechyňová, Věra., et al. Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém. 1. Praha: Ireas, 2007, s. 65

nadávky, opovrhování nebo šikana dítěte. Právě poslední z nich naznačuje, že psychické týrání není jen doménou rodiny. S tímto jevem se bohužel setkáváme i v širším okolí dítěte – ve škole nebo mezi vrstevníky.¹⁷ Zanedbávání je pak i nezáměr o dítě, trápení ho vysokými nároky zejména ve sportu či ve škole, permanentní srovnávání s jinými dětmi a dospělými, požadavky neúměrné věku dítěte.

SEXUÁLNÍ ZNEUŽÍVÁNÍ

Je akt dospělého, kdy za účelem svého sexuálního vzrušení nebo finančního zisku nutí dítě k sexuálním praktikám a vyžaduje po něm mlčenlivost pod pohrůžkou násilí nebo ho citově či jinak vydírá. Sexuální chování lze rozdělit na kontaktní a bezkontaktní co do haptického kontaktu a na soukromé a komerční co do počtu osob a charakteru zneužití.¹⁸ Mezi bezkontaktní formy sexuálního chování řadíme voyerismus, exhibicionismus a nucení k přihlížení sexuálním aktivitám dospělých nebo ke sledování pornografických materiálů. Kontaktním sexuálním chováním je jakákoli forma dotýkání se pohlavních orgánů dítěte nebo naopak nucení dítěte k dotýkání se pohlavních orgánů dospělého, sexuální styk nebo pokus o něj a tzv. harassment¹⁹, což je nespécifické projevoování náklonnosti se sexuálním podtextem.

Komerční zneužití zahrnuje dětskou pornografii nebo prostituci, kdy dospělý nutí dítě k sexuálním aktivitám s cizími osobami a za tyto služby dítěte získává pro sebe finanční odměnu. Do této oblasti spadá i organizované zneužívání dětí zločineckými skupinami.

Veškeré tyto formy sexuálního násilí zanechávají hlubokou stopu na psychice dítěte a jsou souborně označovány jako pedofilie.

SYSTÉMOVÉ FORMY^{20,21}

Jsou druhotná poškození dítěte následky jakékoli formy týrání. Vznikají zejména vlivem neodborné pomoci a necitlivosti okolí dítěte. Někdy je na vině i nedostatečná následná pomoc v procesu uzdravování či osvobození se z područí násilníka. Dítě je

¹⁷ Dunovský Jiří, Dytrych Zdeněk, Matějček Zdeněk. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Grada, 1995, s 68

¹⁸ Weiss Petr. Sexuální zneužívání dětí. Praha: Grada, 2005. S. 100-104

¹⁹ Dunovský Jiří, Dytrych Zdeněk, Matějček Zdeněk. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Grada, 1995, s 74

²⁰ Dunovský Jiří, Dytrych Zdeněk, Matějček Zdeněk. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Grada, 1995, s 74

²¹ Vaničková, Eva. Interpersonální násilí na dětech. 1. Praha : Úřad vlády, 2009. s.14

stresováno nedostatkem informací o tom, co se bude dít, není respektováno jeho soukromí a stud, je separováno od rodičů a umístěno v neznámém prostředí, musí podstoupit lékařské prohlídky nebo některé procesní výkony soudního systému.

2.2 Příčiny násilného chování

Hlavní a nejčastější příčinou všech zmiňovaných forem zneužívání či zanedbávání je osobnostní nevypěstlost a nezralost dospělé osoby jednající vůči dítěti. Všeobecně je sice rozšířeno mínění, že člověk, chovající se takto neadekvátně k dítěti je psychicky nemocný, ale opak je pravdou. Dle výzkumů se o psychicky nemocného jedná pouze v 10% případů. Také zůstává nezvratným faktem, že většina agresorů zneužívajících vlastní děti své děti miluje, ale jejich osobnost je nezralá, mají nižší míru tolerance vůči stresu a své city neumí dát dětem najevo.²² Pokud mluvíme o případech týrání rodiči je na vině nezvládnutá rodičovská role. Násilí – agrese na dětech se pak stává formou kompenzace nebo vynucování si poslušnosti.

Obecně přijímaný předsudek, že agresorem je vždy člověk z nižší sociální vrstvy, nevzdělaný a psychicky labilní neodpovídá pravdě. Naopak agresori jsou často navenek milí a příjemní lidé, kteří se prezentují jako zainteresovaní rodiče snažící se o důslednou výchovu svých nezvladatelných dětí. Skrývají však v sobě na první pohled těžko odhalitelný zdroj stresu spouštějící nepřiměřené reakce vůči dítěti. Jejich výchova je přísná, ale za svými rozhodnutími si stojí.

STRES

Původ jejich stresu může být v práci, kde se oni sami setkávají s nátlakem ze strany zaměstnavatele nebo kolegů, nebo naopak může být způsoben nezaměstnaností. Podmínky rodiny – sociální situace, nemoc nebo handicap některého člena jsou dalšími možnými zdroji stresu. V neposlední řadě i pozitivní touha udržet si sociální status, strach ze selhání nebo strach z rozvodu vnášejí do života jednotlivce napětí a způsobují stresovou reakci.

Je potřeba se zmínit, že i dítě může reagovat na stres svého okolí a chovat se nepatřičně. Rodiče pak často konstatují, že „dítě zlobí čím dál víc“ a oni se jen snaží

²² Bechyňová, Věra., et al. Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém. 1. Praha: Ireas, 2007.

reagovat na jeho činy, což v důsledku vyvolá řetězovou reakci a prohloubí krizi vztahu rodič-dítě.

PŘENOS NÁSILÍ

Přenos násilí může mít mnoho forem. Má co do činění s aktuálním stresem životní role nebo je zrcadlením jednání, kterému bylo dítě vystaveno v minulosti, i když jeho aktuální zdroj už dávno odezněl. Řadíme k němu transgenerační přenos z rodičů na děti, kdy děti převezmou vzorce chování svých rodičů a samy je používají, přestože je předtím zavrhovaly. Pro to, jestli se dítě stane agresivním rodičem, je rozhodující jeho vnímání skutečnosti. Pokud si osvojilo představu, že jeho chování jakožto dítěte bylo špatné a identifikuje se s výchovnými postupy svého rodiče, stává se týrajícím častěji, než když hodnotí jednání dospělého vůči němu jakožto dítěti jako negativní a nepřiměřené. Formy a obecné přijímání násilí v rodině zakládají vnímání dítěte pro jeho budoucí život.

SOCIÁLNÍ IZOLACE A STRACH

Rodiny, ve kterých se objevuje některá z forem násilí, mají tendenci se izolovat od společnosti a neprojevují zájem aktivně vystupovat v společenských sociálních rolích. Chtějí si uchovat své tajemství a v izolaci spatřují jistotu, že nikdo neodhalí vztahy uvnitř rodiny. Čím jsou v problému více ponořeni, tím více se sami ujišťují, že jejich specifické situaci nemůže nikdo porozumět, a že odborná pomoc zvenčí by přinesla jejich rodinné struktuře zkázu. Pokud si svoje jednání uvědomují jako protizákonné, vidí v uzavřenosti ochranu před právním systémem. Následek se tak mění v příčinu a zaseté vzorce jednání se opakují. Děti z takového prostředí nejsou samy schopny vyhledat pomoc. Chybí jim k tomu praktické dovednosti a často i možnost, protože agresor se všemožně snaží zabránit tomu, aby se dítě svěřilo třetí osobě, nebo omezí kontakt dítěte s okolím.²³

RODINNÁ STRUKTURA, RODIČOVSTVÍ

Podle toho, jak se rodiče dokáží postarat o své děti, jestli je dovedou vychovávat a předávat jim životní principy, můžeme rodinné prostředí rozdělit na funkční,

²³ Weiss Petr. Sexuální zneužívání dětí. Praha: Grada, 2005. S. 100-104

disfunkční a afunkční.²⁴ Funkční rodina plní své poslání naplno. V dysfunkční rodině je tato schopnost částečně omezena – jeden nebo více členů rodiny nejsou schopni, ať už biologicky, emocionálně nebo ekonomicky, zastávat svoji roli. O afunkční rodině de facto nelze mluvit. Rodina zde vlastně neexistuje, nebo je ve stadiu rozpadu.

Každé narušení rodinné struktury vnáší do životů jejích členů nejistotu. Nejčastěji se v naší společnosti setkáváme s rozvodem a s úplnou nebo částečnou absencí jednoho z rodičů při výchově. Jeho místo je pak v některých případech nahrazeno třetí osobou – novým partnerem jednoho z rodičů. Nově příchozí bývá dětmi často odmítán a jeho autorita nepřijímána. Emancipace a finanční soběstačnost přinesla s sebou i novou formu mateřství – svobodná matka vychovává své dítě dlouhodobě sama. Když v životě takového dítěte chybí otec, velice často se stává, že matka nezvládá rodičovskou roli a zejména u chlapců nedovede korigovat projevy jejich přirozené mužské agresivity.

Schopnost přijmout dítě a vyrovnat se s tím, že třeba není podle svých představ, jsou stěžejními vlastnostmi, bez kterých rodič není schopen plnit své funkce. Nadto je nutná určitá frustrační tolerance a schopnost zastávat svou roli ve společnosti a zvládat přecházet z jedné role do druhé. Každý nedostatek – rizikový faktor v sobě skrývá potenciál pro rozvinutí patologických jevů uvnitř rodiny.

²⁴ Fischer, Slavomil a Škoda Jiří. Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů. Praha: Grada, 2009 s.139 a následující.

2.3 Rizikové faktory

Rizikové faktory jsou nepříznivé životní skutečnosti, do kterých se jedinec dostal svým vlastním rozhodnutím, nebo vlivem vnějších vlivů. Jejich klasifikace může dále pokračovat na trvalé a přechodné; týkající se materiální nebo emoční stránky člověka. Kumulací nepříznivých vlivů²⁵ se zvyšuje riziko negativního zacházení s dítětem. Výzkum²⁶ ukazuje, že výskyt 4 a více nepříznivých vlivů zvyšuje riziko až o 24% v porovnání se 3% tam, kde se žádný nevyskytuje. Jejich hodnocení je však poznamenáno relativní subjektivitou a nehodnověrností výpovědí. Jednotliví autoři i zdroje dat se liší v typologii i míře významu přisuzovaného jednotlivým faktorům. Faktory je možné rozdělit do několika skupin.

Demograficko – sociologické faktory:

- Vztah k víře a náboženství
- Stáří matky při narození dítěte
- Nižší než středoškolské vzdělání matky
- Nízký rodinný rozpočet
- Pomoc sociálního odboru
- Více než tři děti
- Rozvedená nebo svobodná matka
- Úmrtí jednoho z rodičů
- Nevlastní otec
- Oddělení od matky v období kolem tří měsíců

Faktory související s charakteristikou rodiny:

- Konflikty mezi rodiči
- Nespokojenost matky s manželstvím
- Vliv jiné osoby na matku
- Špatné zdraví matky
- Špatné zdraví otce
- Odcizení matky
- Impulzivita matky
- Nízké sebevědomí matky
- Zlost
- Negativní zážitky
- Nespokojenost matky s lidmi v jejím okolí
- Závislost jednoho z rodičů

²⁵ Rizikové vlivy jsou nedílnou součástí našich životů a působí vždy synergicky.

²⁶ Brown, Jocelyn, Cohen, Patricia, Johnson, Jeffrey G., Salzinger, Suzanne. A longitudinal analysis of risk factors for child maltreatment: findings of a 17-year prospective study of officially recorded and self-reported child abuse and neglect, Child Abuse & Neglect 1998, roč. 22, č. 11, s. 1065–1078.

<ul style="list-style-type: none"> - Trauma z minulosti
<p>Faktory související s rodičovstvím:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nenávisť matky k dítěti - Přílišné trestání - Chybějící vřelost jednoho z rodičů - Chybějící zájem jednoho z rodičů - Nechtěné těhotenství
<p>Faktory související s dítětem:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nízká porodní váha - Problémy v těhotenství/při porodu - Nízké IQ - Častá nemocnost dítěte - Plačtivost, negativní povahové rysy - Zaostávání ve vývoji - Výrazný strach z okolí - Handicap

Tabulka 1²⁷: Rizikové faktory a nejčastější příčiny týrání a zanedbávání dítěte.

²⁷ Brown, Jocelyn, Cohen, Patricia, Johnson, Jeffrey G., Salzinger, Suzanne. A longitudinal analysis of risk factors for child maltreatment: findings of a 17-year prospective study of officially recorded and self-reported child abuse and neglect, *Child Abuse & Neglect* 1998, roč. 22, č. 11, s. 1065–1078.

2.4 Následky

Násilí je vnímáno ve všech kulturách negativně, hodnocení forem a míry se liší. Násilnické chování způsobuje negativní následky na obou stranách. Pokud není zastaveno a zpracováno, agresor se utvrdí v přesvědčení, že „někdy je nutné přitlačit na pilu,“ zatímco oběť si v sobě nese ponížení, stres a strach. K násilí se rodiče často uchylují v bezradnosti. Násilí vždy svědčí o ztrátě kontroly nad situací a neschopnosti domluvit se či hledat cesty jak dál. Násilí ve formě plácnutí nebo křiku dítě může bolet a rozplakat, ale pokud trestá milující rodič, s rozvahou a přiměřeně, nemůže způsobit dlouhodobější následky.

Cílevědomé a úmyslné projevy násilí vyvolávají u obětí syndromu CAN trauma, se kterým se tyto děti musí vyrovnat. Nejčastějším projevem bývá:

PSYCHICKÁ DEPRIVACE

Deprivované dítě je charakterizováno nedostatkem nebo přebytkem a nepřiměřeností podnětů. Nezná funkci věcí a nemá základní návyky stolování a hygieny. Neumí vyjádřit svoje potřeby, protože nemá dostatečnou slovní zásobu nebo se vyznačuje vadou řeči. Neumí přiměřeně reagovat na své okolí a situace, ve kterých se ocitá. Je neschopno se zařadit do skupiny, nevyhovuje mu řád, protože samo řád nezažilo. Jeho socializace je pomalejší a dítě se jeví jako nepřizpůsobivé a agresivní.²⁸

POSTTRAUMATICKÝ STRES

Posttraumatická stresová porucha se projevuje u dětí prožívších válečné konflikty a těžké případy týrání a zanedbávání. Často se projevuje u obětí znásilnění a sexuálního zneužívání. Platí pravidlo, že délka a závažnost expozice nepříznivým podmínkám je přímo úměrná míře negativních následků. Děti postižené posttraumatickým stresem jsou charakterizovány různými psychosomatickými projevy: noční inkontinence, děsy, jsou dráždivější a jejich nervová soustava je citlivější, často se lekají nebo pláčou. S krizovou situací se vyrovnávají ve snech nebo vzpomínkách, znovuprožívají stará traumata a přemítají si možná „lepší

²⁸Hanušová Jaroslava. Násilí na dětech- syndrom CAN. Vzdělávací institut ochrany dětí: Praha, 2006. s.9.

řešení“.²⁹ Některé oběti naopak potlačují vzpomínky, vyhýbají se místům nebo věcem, se kterými přišly do styku během svého ponížení a odmítají konfrontaci s osobami, které jim ubližovaly.

TRANSGENERAČNÍ PŘENOS

Transgenerační přenos jako následek je opakování vzorců jednání, které osoba zažila v dětském věku, a které praktikuje dál na svých dětech nebo na dětech ve svém okolí. Oběť nezpracovala a nevyrovnala se s jednáním vůči sobě. Přenos není schopna zastavit a vnáší do další generace stigma, které si sama nese. Mechanismy transgeneračního přenosu jsou nejasné a velmi komplexní. Jak moc přebíráme vzorce chování od svých rodičů je předmětem diskuzí a názory se značně různí. Rozmezí 7-70%³⁰ je široké a zahrnuje širokou škálu představ o rodičovském vlivu na dítě. Pokud se v rodinném prostředí vyskytne syndrom CAN, trvá zastavení přenosu patologického chování až tři generace. Výzkumy ukazují³¹, že rodiče v dětství vystavení jakékoli formě CAN, jsou z jedné třetiny normálními rodiči. Druhá třetina reaguje násilnicky podmíněně (ztížené podmínky, stres) a jedna třetina se identifikuje s jednáním, které sama zažívala.

²⁹ Dunovský Jiří, Dytrych Zdeněk, Matějček Zdeněk. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Grada, 1995, s 74.

³⁰ Bechyňová Věra., et al. Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém. 1. Praha: Ireas, 2007. s. 119.

³¹ Bechyňová Věra., et al. Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém. 1. Praha: Ireas, 2007. s. 119.

2.5 Terapie

Cesta k terapeutovi je často ještě chápána jako projev slabosti a neschopnosti. Zainteresovaní však vědí, že zájem o pomoc je projevem zájmu o dítě a jeho výchovu a je přímo úměrná rodičovské úspěšnosti. Jestliže rodič pozná, že jeho dítě bylo poškozeno - týráno nebo zneužito, je v jeho zájmu jednat ve prospěch dítěte a hledat pomoc a odbornou intervenci.

Pomineme-li charakterové vlastnosti terapeuta jako je neutralita, vyváženost a profesní i osobní zralost, které jsou oporou dítěti i rodiči, je přítomný hlavně element pomoci. U případů syndromu CAN je jak jeho role terapeutická, tak expertní nepostradatelná. Jako odborník má za úkol rozeznat závažnost poškození, posoudit naléhavost jeho následků, navrhnout způsob řešení a spolupracovat se sociálními pracovníky na dalším postupu. Tato část jeho role může být vnímána jako nepopulární, protože vytváří tlak na řešení a aktivně prosazuje zájmy poškozené strany - dítěte.

Předtím, než se dostane do stádia aktivního jednání ve prospěch týraného dítěte, snaží se o pomoc oběma zúčastněným stranám. Jeho intervence spočívá v navázání důvěrného vztahu s dítětem i jeho rodiči (rodičem). Snaží se odhalit, co se stalo, získat důvěru obou stran a pomoci dítěti pochopit, že ono se ničím neprovinilo a neudělalo nic špatného.³² Terapie zpravidla probíhá dlouhodobě a nese v sobě několik úkolů pro všechny zúčastněné.³³

VYJASNĚNÍ POZIC

Je jasné definování, jaký úkol má terapeut a kvůli čemu se všichni scházejí. Terapeut v případě potřeby dává najevo, že není soudcem a rozhodčím, ale pomocníkem a zprostředkovatelem. Jeho přístup ukazuje otevřenost vůči všem a ochotu naslouchat.

³² Dunovský Jiří, Dytrych Zdeněk, Matějček Zdeněk. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Grada, 1995, s 224

³³ Bechyňová Věra., et al. Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém. 1. Praha: Ireas, 2007

VYHRANĚNÍ SE PROTI NÁSILÍ

V případě násilnických tendencí v rodině je jeho prvořadým úkolem ukázat jasné a rozhodné ne jakémukoli ponižování či zneužívání. Snaží se nastolit ducha vzájemné spolupráce a odpovědnosti jednoho každého v rodině. Snaží se, aby rodiče vnímali vůči dětem svoji odpovědnost jak v morální, tak i v právní rovině.

POMOC K VYJÁDŘENÍ EMOCÍ

Pacienti potřebují projevit své emoce. Procesem terapie si je v sobě uspořádají a tím, že je vysloví a prožijí, je zároveň i zpracovávají. Nejčastějšími emocemi spojenými se syndromem CAN jsou strach, zlost, stud, úleva u všech účastněných.

Různé reakce na to co se stalo: popření, zlehčování, racionalizace, selektivní výpadky paměti jsou charakteristické zejména pro první fázi terapie. V další fázi se nejčastěji projevují pocity nedůvěry, odmítnutí, neschopnosti něčeho dosáhnout, osamělosti, odmítnutí se změnit, přehnané tvrdosti a otrlosti, tíhy života, touhy vrátit se do zaběhlých kolejí, touhy po bolesti.³⁴

OTEVŘENOST VŠEM

Má co do činění s pozicí terapeuta. Jeho úkolem je podporovat vzájemnou komunikaci a otevřenost ve vztazích. Učí členy rodiny vyjadřovat své pocity, popisovat situace a vnáší svými otázkami do přemýšlení zúčastněných nadhled nad jejich vlastním chováním.

SPOLUPRÁCE SE SOCIÁLNÍMI PRACOVNÍKY

Pokud terapeut nevidí pozitivní posun, nebo vnímá status quo jako nepřijatelný, má právo a povinnost zainteresovat do situace i instituce zabývající se péčí o dítě (sociální pracovníky). V první řadě je cílem terapie rozlišit jak vážná situace v rodině je. Pokud jsou projevy spadající do syndromu CAN v nepřijatelné míře, je jeho primárním úkolem ochrana zdraví a života dítěte. Sekundárním úkolem je odborná pomoc a zabránění tzv. sekundární viktimizaci.

³⁴ Weiss Petr. Sexuální zneužívání dětí. Praha: Grada, 2005. s. 177 a následující

2.6 Prevence

Předcházet výskytům syndromu CAN je nutné v mnoha rovinách. Řešit následky je mnohokrát dražší a složitější než vynaložit energii na začátku. Navíc – šrámy na lidské duši, poškození osobnostního a morálního vývoje dítěte nelze nijak kvantifikovat ani zachytit. Prevenci lze rozdělit na primární a sekundární.³⁵

PRIMÁRNÍ PREVENCE

Zaměřuje se na vykořenění a překažení jakýchkoli sklonů jedinců nebo skupin činit nebo tolerovat násilí na dětech. Systémově potlačuje tyto tendence a předchází jim. Zaměřuje se osvětou na skupiny přicházející do kontaktu s dětmi:

1. Veřejnost jako nejširší okruh
2. Rodiče a vychovatele jako ty, kteří přicházejí s dětmi nejvíce do kontaktu
3. Profese, které přicházejí do kontaktu s dětmi z titulu náplně své práce nebo sociální role.

Vliv na tyto skupiny je založen na jejich aktivizaci, všímavosti, osobním přístupu k dětem a tendenci vytvářet ve společnosti vhodné a rodině i dětem nakloněné prostředí. Stěžejní samozřejmě v rámci tohoto okruhu zůstává rodič a rodina. Dnešní doba žádá změnu tradičních přístupů k rodině, která se vymanila ze svého tradičního pojetí. Nelze však při této změně ignorovat ověřené vzorce jednání. K návratu k ověřeným hodnotám by pomohlo posílení role otce a větší zainteresovanost obou rodičů do výchovy. Také zodpovědná sexuální výchova s vazbou na vztahy by mohla mít vliv na společností uznávaný hodnotový řebříček. Všechny tyto aktivity jsou směřovány k sekundární prevenci.

SEKUNDÁRNÍ PREVENCE

Sekundární prevence se soustřeďuje na vytipování situací, rizik a osob, které by mohly mít preferenci nebo motivaci ke zneužívání. Aktivity z ní vyplývající jsou zacíleny na snižování rizik, případně jejich úplnou eliminaci.^{36,37,38}

³⁵ Rozdělení převzato z: *Dunovský Jiří, Dytrych Zdeněk, Matějček Zdeněk. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Grada, 1995, s 103 a následující.* Popsané formy prevence se samozřejmě překrývají a doplňují, ale pro potřeby kategorizace je vhodná určitá systémovost.

³⁶ Rizika a rizikové faktory byly zevrubně popsány v kapitole 2.2.1 RIZIKOVÉ FAKTORY

Nejefektivnějším nástrojem je vzdělávání a motivace lidí s vysokým potenciálem pro rizikové chování. Supervize společnosti ve formě sociálních institucí je vždy až na druhém místě. Rodina je v podstatě uzavřená společnost, do které nelze zcela nahlédnout. Pokud nejsou vnější znaky zneužívání či zanedbávání natolik markantní, aby na sebe samy upozornily, zůstávají často a dlouho ve skryté formě. Navíc dospělý vědom si svého negativního chování se vždy snaží o maskování a separaci dítěte od okolí. V případě násilnického jednání bagatelizuje situaci nebo prohlašuje, že dítě se zranilo při hře.

Některé faktory jako například vrozené vady, handicap, nízké IQ nebo určité sociální situace nemůže rodina překonat sama a potřebuje pomoc. Intervence zvenčí ve formě materiálně-sociální kompenzace se stává významným profylaktickým faktorem. Jedná se především o různé sociální dávky, denní stacionáře nebo sociální zařízení, díky kterým si rodiče mohou odpočinout od zátěžové situace nebo získat kvalifikovanou pomoc. Zároveň jsou v kontaktu s psychology, vychovateli či odbornými pracovníky. Ti svou přítomností provádí nepřímý monitoring situace v rodině a pomáhají předcházet týrání, zneužívání a zanedbávání.

³⁷ Dunovský Jiří, Dytrych Zdeněk, Matějček Zdeněk. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Grada, 1995. s. 107-111.

³⁸ Vaničková Eva. Interpersonální násilí na dětech. 1. Praha: Úřad vlády, 2009.

3 Empirické výzkumy

Výzkumy syndromu CAN a jeho následků z dlouhodobého hlediska se snaží zjistit, jak a zda negativní zacházení s dítětem předurčuje jeho budoucí způsob jednání. Dítě, které zažilo týrání nebo zneužití či zanedbávání je ohroženo a má zcela jistě ztížený start do života. Dlouhodobé studie se pak snaží zjistit, jak se tento handicap projeví v rovině osobnostní, fyzické, psychické a sociální.

Data o syndromu CAN se získávají ze dvou zdrojů – jsou to statistiky a/nebo sebehodnocení. Statistické údaje policie nebo poraden a sociálních institucí jsou výmluvným zdrojem dat o případech, které nebyly přehlédnuty, a negativní jednání vůči dítěti vyšlo najevo. Neříkají však nic o pocitech dítěte, o jeho pohledu nebo retrospektivním vnímání události a nevystihují souvislosti. Jsou to pouhé statistiky a není možné je použít pro zkoumání dlouhodobých vlivů. Jsou informací, jak a kolik případů takových dětí se ve společnosti vyskytuje. Evidence jmen a adres jsou však vhodným odrazovým můstkem pro další anonymní výzkumy.³⁹

Nejčastější metodou je náhodný výběr respondentů na základě společné vlastnosti, nebo jejich výskytu v nějakém seznamu (škola, území, klinika, volební seznam) a jejich dotazování se. Z takového vzorku se zjistí, kolik respondentů má negativní zkušenosti, jakého druhu a jak vnímají tento úsek života zpětně. K tomu jsou použity standardizované psychologické dotazníky, specificky zacílené na některé aspekty zneužívání. Poté se s pomocí statistických nástrojů (průměr, střední hodnota, rozptyl, směrodatná odchylka) analyzuje četnost jednotlivých jevů a jejich spolehlivost. Na základě těchto dat jsou pak diskutovány jednotlivé aspekty a vyvozovány závěry.

Každá použitá metoda má svoje omezení a musí být diskutována. Mezi omezení patří nejčastěji: otázka náhodnosti výběru a počtu účastníků výzkumu, vhodnost položených otázek, míra subjektivity sebehodnocení. Jen málo výzkumů je vzhledem k časové a finanční náročnosti po dotazníkové části vyhodnocováno i formou individuálního rozhovoru.

³⁹ Mullen, P.E. Martin, J.L. Anderson J.C. Romans, S.E. Herbison G. P. The long-term impact of the physical, emotional and sexual abuse of children: a community study, *Child Abuse & Neglect*, 1996, roč. 20, čís. 1, s. 7-21.

Jelikož se vždy jedná o dobrovolnou aktivitu, jsou na začátku dotazníku vždy vysvětleny záměry výzkumu. Je vždy velkým otazníkem, proč někteří odmítli dotazník vyplnit a jak by tito nezahrnutí respondenti statistické údaje změnili. Výsledky jsou pak porovnávány a diskutovány s ostatními pracemi podobného zaměření. Výzkumy zahrnuté do této práce se shodují v mnoha bodech a liší se jen minimálně. Panuje široká shoda podpořená statistickými daty a jen v některých specifických zjištěních nejsou v korelaci. (prevalence výskytu jevů, specifická plynoucí z typu použitého dotazníku, důraz na různé aspekty syndromu CAN) Zájemce o hlubší vhléd lze odkázat na odborné články zabývající se touto problematikou.

VLIVY NA FYZICKÉ ZDRAVÍ

Děti, které byly vystaveny silně negativním zážitkům (zneužívání jakéhokoli druhu, psychická nemoc rodičů, násilnické chování rodičů nebo kriminální prostředí) mají v dospělém věku sklony k ischemické chorobě, astmatu, rakovině, mrtvici, chronické bronchitidě, cukrovce, zlomeninám a žloutence.⁴⁰ Navíc oběti sexuálního zneužívání nebo týrání více navštěvují lékaře a častěji vyhledávají lékařskou péči. Příčiny jsou spatřovány buď ve zvýšené úzkosti a péči o své zdraví nebo naopak v nízké sebeúctě a opomíjení péče. Dalším možným důvodem se jeví snížený práh citlivosti na symptomy nemocí.

Sexuálně nebo emocionálně zneužívané osoby si častěji stěžovaly na bolesti hlavy a gastrointestinální problémy.⁴¹ Mnohem častěji také trpí poruchami spánku, chronickou únavou, děti pak zpomaleným vývojem, oslabenou imunitou. Celkově se dotazované osoby cítí méně zdravý, což má negativní vliv na psychiku a tím i na nemocnost a mortalitu.⁴²

VLIVY NA PSYCHIKU A EMOCE

Negativní emoce jsou všeobecně uznávány jako faktory snižování kvality lidského života, mající vliv na zdraví jednotlivce i sociální vztahy. Mezi nejčastější

⁴⁰ Kendall-Tackett, Kathleen. The Health Effects of Childhood Abuse: Four Pathways by which Abuse Can Influence Health, Child Abuse and Neglect, 2002, čís. 6/7, s. 715-730.

⁴¹ Spertus, Ilyse L., Yehuda, Rachel, Wong, Cheryl M., Halligan, Sarah, Seremetis Stephanie V. Childhood emotional abuse and neglect as predictors of psychological and physical symptoms in women presenting to a primary care practice, Child Abuse & Neglect, 2003, roč. 27, s. 1247-1258.

⁴² Kendall-Tackett, Kathleen. The Health Effects of Childhood Abuse: Four Pathways by which Abuse Can Influence Health, Child Abuse and Neglect, 2002, čís. 6/7, s. 715-730.

projevy negativních emocí u dříve zneužívaných patří deprese a posttraumatický stresový syndrom. Nejčastěji se vyskytují u případů psychického zneužívání, emocionálního zanedbávání a sexuálního zneužívání. Dalšími častými projevy jsou projevy úzkosti, přecitlivělost, nízká sebeúcta, negativní nálada, záchvaty pláče.⁴³ Mezi zneužívanými se vyskytují sklony k sebevražednému jednání až desetkrát častější než v běžném vzorku populace.⁴⁴ Trpí chronickými depresemi.

S psychickými problémy se často spojuje i užívání omamných látek, drog a alkoholu. Oběti sexuálního zneužívání mají často problémy s příjmem stravy (anorexie, bulimie, obezita). Za zmínku stojí, že na závažnost většiny poruch psychického rázu má vliv věk, kdy se vyskytla poslední epizoda zneužití.⁴⁵

VLIV NA SOCIÁLNÍ VZTAHY

Rizikové sexuální chování je dokumentováno jako velmi časté u obětí sexuálního zneužívání. Ženy mají dřívější sexuální styk, více partnerů, jsou dříve těhotné, častěji trpí sexuálně přenosnými nemocemi a podstupují častěji potrat. Muži také častěji stírají sexuální partnerky, mají nechráněný pohlavní styk a je u nich vyšší riziko HIV a jiných pohlavních nemocí.⁴⁶ Muži častěji trpí sexuální dysfunkcí různého typu.

Ve vztahu k lidem jsou oběti CAN často nezdravě vtíraví nebo naopak vyhýbaví a plaší. Méně často vstupují do manželství a často jsou samotářští nebo naopak vyhledávají pozornost a snaží se upoutat svým vystupováním nebo vzhledem. Nedokážou vytvořit pevné vztahy a neprojevují vřelost. Někdy jsou naopak extrémně pečující o druhé a zanedbávají sebe.⁴⁷

Oběti se častěji přeceňují, přehánějí, rádi zveličují nebo naopak mají tendenci se podceňovat. Jejich chování je v porovnání s průměrným vzorkem populace charakteristické výkyvy a vyhraněností.

⁴³ Margolin, Gayla, Gordis, Elana B. The effects of family and community violence on children, *Annu. Rev. Psychol.* 2000, roč. 51, s.445–479.

⁴⁴ Mullen, P.E. Martin, J.L. Anderson J.C. Romans, S.E. Herbison G. P. The long-term impact of the physical, emotional and sexual abuse of children: a community study, *Child Abuse & Neglect* 1996, roč. 20, čís. 1, s. 7-21.

⁴⁵ Briere, John, Elliott, Diana M. Prevalence and psychological sequelae of self-reported childhood physical and sexual abuse in a general population sample of men and women, *Child Abuse & Neglect* 2003, roč. 27, s. 1205–1222.

⁴⁶ Kendall-Tackett, Kathleen. The Health Effects of Childhood Abuse: Four Pathways by which Abuse Can Influence Health, *Child Abuse and Neglect*, 2002, čís. 6/7, s. 715-730.

⁴⁷ Mullen, P.E. Martin, J.L. Anderson J.C. Romans, S.E. Herbison G. P. The long-term impact of the physical, emotional and sexual abuse of children: a community study, *Child Abuse & Neglect* 1996, roč. 20, čís. 1, s. 7-21.

VLIV NA KOGNITIVNÍ FUNKCE

Každá prožitá událost formuje naše vnímání okolí a zanechává stopu v našem vidění světa. Děti, které zažily špatné zacházení, jsou nuceny zpracovávat události bez náležité osobnostní přípravy – jsou nezralé a nemají dovednosti se s takovým problémem vypořádat. Špatně naučené vzorce chování pak ovlivňují osobnost dítěte v jeho budoucím vývoji. Takové děti často mívají strach z výzev, život vnímají jako nebezpečné místo, projevují nepřátelství, negativismus a nedůvěru.⁴⁸ S fyzickým týráním a zanedbáváním je spojen i horší prospěch ve škole, horší adaptabilita v kolektivu a delikventní chování. To však neplatí u sexuálního zneužívání, kde jsou tyto děti hodnoceny spíše jako průměrné a někdy i nadprůměrné, poslušné a bezproblémové. V některých případech fyzického zneužívání a zanedbávání byly pozorovány i změny a abnormality v mozku a změny v hladinách hormonů, takže osobnostní a kognitivní změny jsou pak přímo zapříčiněny fyziologickými změnami organismu a není zcela v moci oběti CAN svoje jednání ovlivnit.⁴⁹

Zranitelnost obětí a závažnost následků závisí na mnoha faktorech, které jsou různě významné. Pokud se dítě stane obětí některé z forem CAN a pochází z rodiny, kde alespoň jeden z rodičů je schopen problém řešit, jsou následky pro život takového dítěte přirozeně menší. Význam osoby u sexuálního zneužívání (incestní forma CAN, blízký příbuzný, cizí osoba) měl menší vliv z hlediska budoucích následků, než například brutalita s jakou bylo dítě konfrontováno. Počet osob, projevujících vůči dítěti násilí, měl velmi významný vliv. U fyzického zneužívání nejvíc záleží na věku a míře agresivity.⁵⁰ Horší následky pak mají děti, kde se násilí vyskytuje v rodině a oni brání jednoho z rodičů. Důvodem bude pravděpodobně touha zachránit rodinu v kontrastu s pociťovanou bezradností ze situace.

Data naznačují, že ne všechny děti, které zažily zneužívání, se později stanou problémovými. Některé jsou relativně nedotčené. Výzkum⁵¹ například uvádí, že z 97 zanedbávaných nebo zneužitých dětí pouze 44 mělo v dospělosti kriminální minulost,

⁴⁸ Kendall-Tackett, Kathleen. The Health Effects of Childhood Abuse: Four Pathways by which Abuse Can Influence Health, *Child Abuse and Neglect* 2002, čís. 6/7, s. 715-730.

⁴⁹ Margolin, Gayla, Gordis, Elana B. The effects of family and community violence on children, *Annu. Rev. Psychol.* 2000, roč. 51, s.445–479.

⁵⁰ Briere, John, Elliott, Diana M. Prevalence and psychological sequelae of self-reported childhood physical and sexual abuse in a general population sample of men and women, *Child Abuse & Neglect* 2003, roč. 27, s. 1205–1222.

⁵¹ McCord Joan. A forty year perspective on effects of child abuse and neglect, *Child Abuse & Neglect* 1983, roč. 7, 265-270.

stalo se alkoholikem, psychicky nemocným nebo zemřelo předčasně a zbylých 53 procent vedlo plnohodnotný život. Zejména děti, které se vrátí do školy a pokračují i po této negativní zkušenosti ve studiu, mají větší šanci se se stigmatem vyrovnat. Ukazuje se, že podpora rodičů, zejména matky a návrat do normálního života dokáže velmi významně zvrátit tyto negativní zážitky. Jiný výzkum⁵² jasně ukazuje, že pomoc zvenčí v podobě dobrovolnického programu selhává. Příčinu autoři vidí hlavně v neschopnosti vystihnout, co rodina potřebuje a nízké erudovanosti terénních sociálních pracovníků. Ukazuje se, že pomoc rizikovým rodinám je komplikovaná záležitost a vyžaduje vysokou odbornost a profesionalitu.

Obecná shoda panuje v přesvědčení, že nelze zcela vystihnout míru vlivu aktuálních faktorů na život dospělého jednotlivce, který byl jako dítě postižen syndromem CAN. Nelze se pouze odvolávat na poničené dětství a vinit ze všeho minulé události. Kauzální chování, kdy za všechno může někdo jiný, je projevem nezralé osobnosti. Velký vliv na budoucí chování má výchova, prostředí, ve kterém dítě vyrůstá a přirozený naturel osobnosti.^{53,54} V tom autoři vnímají důvod rozptýlu některých zjištění. Zacílení na negativní následky zastiňuje pohled dopředu. Mnohé oběti se snaží s negativy ze svého dětství vyrovnat. Tato snaha je posouvá v jejich lidství a mění. Právě díky tomuto handicapu se vlastně stávají silnějšími.⁵⁵

⁵² Duggan, Anne, Fundy, Loretta, Burrell, Lori, Hofman, Susan M., McFarlane Elizabeth, Windham Amy, Sia Calvin. Randomized trial of a statewide home visiting program to prevent child abuse: impact in reducing parental risk factors, *Child Abuse & Neglect* 2004, roč. 28, s. 623–643.

⁵³ Brown, Jocelyn, Cohen, Patricia, Johnson, Jeffrey G., Salzinger, Suzanne. A longitudinal analysis of risk factors for child maltreatment: findings of a 17-year prospective study of officially recorded and self-reported child abuse and neglect, *Child Abuse & Neglect* 1998, roč. 22, č. 11, s. 1065–1078.

⁵⁴ Margolin, Gayla, Gordis, Elana B. The effects of family and community violence on children, *Annu. Rev. Psychol.* 2000 roč. 51. s.445–479

⁵⁵ Margolin, Gayla, Gordis, Elana B. The effects of family and community violence on children, *Annu. Rev. Psychol.* 2000 roč. 51. s.445–479

4 Důstojnost osoby – hranice etického jednání

4.1 Východiska důstojnosti

Důstojnost (lat. dignitas) je charakteristika přisuzující člověku určitou hodnotu a postavení vůči ostatním lidem i společnosti. Je to často a vášnivě diskutovaná filosofická a etická kategorie. Aby bylo možné tvrdit, že člověk má svoji důstojnost, je zcela nezbytné uvést argumenty a důvody, které toto tvrzení podporují. Argumentačních polí je hned několik a stejně tak i pohledů na lidskou důstojnost. Cílem práce není podat kompletní přehled vývoje koncepcí zabývajících se důstojností člověka. Bude pojednáno pouze základní křesťanské pojetí důstojnosti, jehož zdrojem, a východiskem je biblický text, zejména text o stvoření člověka v první kapitole knihy Genesis a novozákonní pohled evangelii.

BOŽÍ OBRAZ – BIBLICKÉ PŘEDPOKLADY

Zpráva o stvoření podává základní důvody proč je nutno člověka považovat za hodného důstojnosti. V díle stvoření ukazuje člověka jako vrchol všeho tvorstva, kterého Bůh učinil až poté, co stvořil vše ostatní. Člověk se díky rozhodnutí Boha stává jemu podobným, je na něj napojen svou identitou, je jeho obrazem.⁵⁶ *Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby. Ať lidé panují nad mořskými rybami a nad nebeským ptactvem, nad zvířaty a nad celou zemí i nad každým plazem plazícím se po zemi.*⁵⁷ Člověku podřizuje vše, co stvořil a tím ho ustanovuje vládcem nad zemí a ostatními tvory. *Hospodin Bůh postavil člověka do zahrady v Edenu, aby ji obdělával a střežil.*⁵⁸ Bůh chce pro člověka dobro, a proto mu připravuje podmínky, dokonce usuzuje, že člověku bude lépe ve dvou, protože ani Bůh není věčná samota.⁵⁹ Z toho plyne, že i vztah mezi Bohem a člověkem je chápán téměř jako příbuzenský. V plnosti se projeví až tam, kde budou vedle sebe stát Otec a Syn, jakože teprve o Ježíši Kristu platí, že „on je obraz Boha neviditelného” (Ko 1,15). V něm dosáhl boží stvořitelství úmysl svého naplnění. Je

⁵⁶ Tomič, Celestín. Biblický pravek. Bratislava: Lúč, 1992, s.66

⁵⁷ Gn 1,26

⁵⁸ Gn 2,15

⁵⁹ Hubbard, David A., Barker, Glenn W., Watts, John D. W., Martin, Ralph P. ed. World Biblical Commentary, Vol 1. Genesis 1-15. Dallas: Word Books. 1987, s. 68-72

mu postaven před oči vznešený cíl a jeho životu tak dána jedinečná náplň.⁶⁰ *Není dobré, aby člověk byl sám. Učiním mu pomoc jemu rovnou.*⁶¹ Chce, aby člověk žil v zahradě, kde má všechno co potřebuje na dosah ruky. *A Hospodin Bůh vysadil zahradu v Edenu na východě a postavil tam člověka, kterého vytvořil.*⁶² Člověk je ukazován jako ten, který je hoden Boží pozornosti. Varuje ho před nebezpečím, které mu hrozí. *Ze stromu poznání dobrého a zlého však nejez. V den, kdy bys z něho pojedl, propadneš smrti.*⁶³ Může se pohybovat po zahradě a dělat, co chce. Chrání ho sám Stvořitel a jeho svoboda je zakotvena v jeho původu, který mu dává jeho Tvůrce.

Zde nalézáme definici člověka, jak ji vnímá svatopisec zprávy o stvoření. Důstojnost nevychází z člověka samotného, ale z Boha - nejvyššího bytí a tvůrce člověka. Všichni lidé jsou před Bohem stejní. Nenávist vůči bratru je nenávistí vůči Stvořiteli. Služba bratru je služba Stvořiteli, protože on ho stvořil. Kdo utlačuje chudého, rouhá se Stvořiteli.⁶⁴

Janovo evangelium v první kapitole potvrzuje cenu, kterou má člověk pro Boha. *A Slovo se stalo tělem a přebývalo mezi námi. Spatřili jsme jeho slávu, slávu, jakou má od Otce jednorozený Syn, plný milosti a pravdy.*⁶⁵ Bůh posílá svého Syna, posílá ho jako člověka. Lidství a tělesnost ani po hříchu není něčím méněcenným, potupným. Ježíš se stává člověkem, a přesto zůstává Bohem. Ježíš ve své osobě dává příklad, jak žít své lidství. Prochází si lidstvím od narození až po dospělost. Nepřichází z pouště, odnikud, jako dospělý, ale stává se dítětem s celou přirozeností dítěte. S jeho pláčem, omezenými rozumovými schopnostmi, nedokonalými reflexy, odkázaností na dospělé. Postupně roste, prožívá pubertu i adolescenci až k dospělosti. Jakoby mimochodem ukazuje, že stojí o to prožít si všechno, co k životu člověka patří. Svým životem posvěcuje životy všech, protože každý se rodí jako dítě. Svou životní cestou dodává důstojnost lidskému dětství jako fázi přípravy na dospělý život i jako samostatnému období života. Navíc Pán Ježíš byl procentuálně větší část svého pozemského života dítětem a adolescentem než dospělým.

⁶⁰ Bič, Miloš. Ze světa Starého zákona I. Praha: Kalich, 1986, s.244-245.

⁶¹ Gn 2,18

⁶² Gn 2,8

⁶³ Gn 2, 17

⁶⁴ Tomič, Celestín. Biblický pravek. Bratislava: Lúč, 1992, s.64.

⁶⁵ Jn 1, 14

Zcela jistě měl specifické potřeby dětství stejně, jako mají děti na celém světě. Potřeba přijetí, ochrany, péče, odpovědného zacházení charakterizovaly jeho pozemský život, stejně jako charakterizují život všech dětí. Samozřejmě okolnosti jsou jiné, ale psychika i tělesná schránka dítěte se nemění a obojí rozměr dětské osobnosti je stejně křehký dnes jako v době Ježíšova dětství.

DUŠE A TĚLO V JEDNOTĚ

Ježíš Kristus se v aktu svého vtělení stal člověkem a v plnosti zakusil život nás lidí. V historii, zejména vlivem platonismu, byly tendence vidět v člověku dva elementy: tělo a duši, případně tělo, ducha a duši. Tyto spory nemohou popřít fakt, že člověk zároveň JE a MÁ, že je nerozlišen a zároveň pevně spojen v jedno. Bible člověka nikdy nerozděluje, nemá dualistické tendence oddělovat dobrou duši od zlého těla. V Bibli nalézáme několik výrazů pro tělo (básár, nefesh) i pro ducha (ruach či v Novém zákoně pneuma). Člověka nejlépe charakterizuje výraz nefesh, což lze přeložit jako život v těle. Biblický pohled je integrující a pro křesťanské pojetí osoby nelze oddělit akt odehrávající se na těle člověka od toho, co se odehrává v jeho duši. Integrita člověka je dnes často redukována. Lidé byli a i dnes často stále jsou považováni za čísla, pracovní sílu. Zejména diktatury a absolutistické režimy si člověka nevážili v jeho celistvosti. V moderní společnosti se toto oddělování promítá nejčastěji do pracovních vztahů a do případů zneužívání dětí a mladistvých, kde jsou lidé výrobními jednotkami nebo nástroji k dosažení cílů.⁶⁶ Redukce osoby na tělo přináší zranění, které ubližují na duši. Následky syndromu CAN si dítě nese do dalšího života. Je hluboce zraněno ve své schopnosti milovat, tzn. ve své morositě. Není už schopno přijímat sebe i druhého jako člověka s tělem a duši. Tělesnou lásku není schopno vnímat jako výraz celistvé lásky. Proto bude potřebovat ke svému uzdravování jiné formy náznaků upřímné lásky.⁶⁷ Celistvost vnímání dítěte jako samostatného člověka hodného úcty zahrnuje respekt k jeho intimitě, vnímání sama sebe, vědomí jeho křehkosti. Jako duch v těle, totiž jako duše, která se projevuje v těle, a jako tělo, které je ožívováno nesmrtelným duchem, je člověk povolán v této své sjednocené celistvosti k lásce.⁶⁸ Aby člověk mohl mít rád a respektovat ostatní, musí se naučit lásce k sobě. Zneužívající dospělý svoji lásku dítěti neukazuje. Jeho

⁶⁶ Srov. Jan Pavel II. *Laborem exercens*. Praha: Zvon, 1996.

⁶⁷ Rethmann, Albert-Peter. Důstojnost těla a zranitelnost duše. in: *Salve* 2 (2007) s. 16-17.

⁶⁸ Jan Pavel II. *Familiaris consortio*. Praha: Zvon, 1996.

jednání dítě ponižuje, obírá o jistotu a dezorientuje. Když dítě lásku a péči nevidí kolem sebe a necítí vůči sobě, nemá možnost pozorovat „cesty lásky“. Nedovede projevy lásky poznat, protože je samo nezažívá. Jestliže se většinu svých dovedností učíme nápodobou, je pro takové dítě velmi těžké naučit se jak lásku předávat a opětovat.

POHLAVÍ A SEXUALITA

Když Bůh stvořil ženu a muže, rozhodl hned od počátku, že si budou navzájem blízko. Ze všech stvoření „*se pro člověka nenašla pomoc jemu rovná.*“⁶⁹ Vztah muže a ženy je⁷⁰:

- partnerstvím
- rovností
- vzájemnou pomocí.

Hebrejské slovo pro muže (Íš) je také základem pro slovo (Iššah), což se nedokonale překládá jako mužena. Chce se tím vystihnout neoddělitelnost jednoho od druhého. Společný původ obou a úkol, který mají. Bůh jim dal už v Zahradě úkol *naplnit zemi*⁷¹, a aby jej mohli naplnit, stanovil, že *muž opustí svého otce i matku a přilne ke své ženě a stanou se jedním tělem*⁷². Principiálně je rozdílnost pohlaví základem sexuality a bipolarita muže a ženy determinuje jejich role v partnerském svazku. Oba mají svá specifika - doplňují, co chybí tomu druhému, jsou rozdílní co do funkcí, schopností a konstituce.⁷³ Bohužel je jejich rozdílnost i nevýhodou. Žena se díky své fyzické slabosti v mnohých kulturách stala obětí, podřízenou, méněcennou a není jí přisuzován stejný společenský status jako muži. Tím se její role ještě více determinuje a není určována jejími schopnostmi, ale společenským tlakem, který je vyvolán vůči její osobě.

Bůh chtěl, aby žena jako subjekt byla odpovědná sama za sebe a současně je její důstojnost dána za úkol muži.⁷⁴ Důstojnost ženy je ve světě obecně více potlačována než důstojnost muže. Žena se stává objektem sexuálního násilí, vykořisťování a degradace. Z toho plynou důsledky jak pro ni samotnou, tak pro celou společnost, která se stává necitlivá vůči násilí obecně, protože jistá část násilí (tj. nedůstojné zacházení se ženou) je už akceptována.

Sexuální zneužívání dívek je ve všech kulturách radikálně častějším jevem než sexuální zneužívání chlapců. V některých státech je žena považována za majetek,

⁶⁹ Srov. Gn 2, 20

⁷⁰ Srov. Jan Pavel II. *Mulieris dignitatem*: apoštolský list papeže Jana Pavla II. o důstojnosti a povolání ženy u příležitosti Mariánského roku. Praha: Zvon, 1992. čl. 7.

⁷¹ Gn 1, 28

⁷² Gn 2,24

⁷³ Srov. Papežská rada pro rodinu. *Lidská sexualita: Pravda a význam*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. čl.10.

⁷⁴ Jan Pavel II. *Mulieris dignitatem*: apoštolský list papeže Jana Pavla II. o důstojnosti a povolání ženy u příležitosti Mariánského roku. Praha: Zvon, 1992. čl. 14.

který musí být střežen a její sexuální život omezen, tak aby neměla požitky ze sexuálního styku (ženská obřízka). Západní civilizace považuje tento způsob za neakceptovatelný, nicméně zde projevující se trend křehkosti, dívčí krásy a mladistvého vzhledu zase nevědomě přispívá k vnímání mladé dívky jako objektu sexuální žádostivosti. Hezká holčička už není dítětem, které potřebuje péči přiměřenou věku, ale čím dál častěji objektem pedofilní touhy po uspokojení. Názor, že muž a žena jsou partnery před Bohem, který s nimi vede dialog, poskytuje jim pomoc a že i oni navzájem se mají podporovat, je opomíjen. Zranění způsobené sexuálními formami CAN ztěžují další rozvoj sexuality a pozitivní vnímání ostatních osob stejného i opačného pohlaví.

RESPEKT KE KONKRÉTNÍMU STADIU ŽIVOTA

Každé stádium života je charakteristické svými psychologickými ukazateli a potřebami. Ačkoli lidé nejsou stejní, jsou jejich osobnostní potřeby v jednotlivých obdobích natolik podobné, že lidský život psychologové rozdělili do jistých fází. Respekt k ostatním musí zahrnovat i respekt k jejich životní fázi. V průběhu života jsou sice potřeby jedince diametrálně odlišné, mají však jeden společný bod. Je jím potřeba přijetí, lásky, pozornosti a vnímání jedinečnosti osoby. Syndrom CAN je situace, kdy dítě není respektováno dospělým jako dítě.

Syndrom CAN je specifický výraz, který se týká dětského věku. I dospělý může být zneužíván, bitý nebo manipulován, ale pro takové situace máme jiné pojmenování. Syndrom CAN se užívá pro děti, protože ony jsou v určité fázi vývinu, jejich osobnost je nezralá a potřebují dospělé, aby později do světa dospělých mohli vstoupit. O syndromu CAN lze mluvit od narození do období adolescence. Tento úsek lidského života různé teorie vývojové psychologie dělí na různý počet období a charakterizují zlomové body přechodu mezi jednotlivými z nich.^{75, 76} V těchto obdobích dítě prochází třemi základními rovinami ve vztahu k dospělému.

⁷⁵ O jednotlivých fázích vývoje člověka pojednává vývojová psychologie. Text zde se zabývá pouze obdobími dětství, puberty a adolescence. Zajímá se o problematiku syndromu CAN z pohledu dítěte a neklade si za úkol charakterizovat dospělého násilníka. Navíc nemá ambice podrobně popisovat jednotlivá životní období dítěte a vlivu syndromu CAN na dítě nacházející se v konkrétní fázi života. Chce jen přehledově podat základní charakteristiky vývojových období a naznačit, jak dítě v jednotlivých fázích reaguje a které vlastnosti se u dítěte vyvíjejí. Rozdělení je zde založeno na těch nejzákladnějších fázích života dítěte: narození a období po něm (odpovídá prenatalnímu období, novorozeneckému, kojeneckému); dětství (batolecí, předškolní, mladší školní období) a fáze dospívání (puberta a adolescence).

I. Hned po narození je dítě bezbranné a naprosto odkázané na pomoc dospělých. Okolní svět je nepřátelský a novorozenec samostatně nedokáže přežít. Porod je pro něj šok, se kterým se musí vyrovnat. Stává se novým člověkem, je oddělen od matky a začíná svůj samostatný život. Žije už „sám za sebe“. Postupně jsou na něj kladeny další nároky. Jeho smyslové vnímání je omezené, nervová soustava nezralá. Novorozenec má vyvinuté všechny základní nepodmíněné reflexy, které mu v podstatě umožňují vyrovnat se s požadavky nového životního prostředí.⁷⁷ Je mu poskytována jiná péče než v těle matky. Ačkoli by se mohlo zdát, že na skutečnosti, které se s ním dějí, reaguje jen málo, psychologové považují prenatální život a první hodiny po porodu za velmi důležité pro další vývoj jedince.

II. V dalším období postupně zraje nervová soustava. Dítě stále více vnímá své okolí, interaguje s ním a spolupracuje. Vyžaduje pozornost svého okolí. Začíná si vytvářet první návyky jak biologické, tak i sociální. Ty jsou vytvářeny na základě kontinuity prostředí, ve kterém se nachází. V tomto období se také začíná vyvíjet smysl pro povinnost a smysl pro spravedlnost a morální hodnoty. Dětský svět, který je v jeho nejranějším stádiu charakterizován absencí rozumové vůle se postupně osamostatňuje, a uvědomováním si sama sebe přicházejí i negativní charakteristiky osobnosti, které jsou korigovány rodiči.⁷⁸ Jejich vzor je dětmi vnímán víc než jejich slova. Dítě, pokud zažívá pocit bezpečí a přijetí, se chápe iniciativy, je samostatné, odvážné a zvědavé. Jeho vývoj probíhá specifickým tempem charakteristickým pro jeho individualitu, ale nevykazuje známky patologie.

III. Postupné osamostatňování je znakem zrání. Dítě vstupuje mezi vrstevníky. Dokáže si s nimi hrát, přijímá a stanovuje pravidla, s nástupem do školy se stává samostatnějším, a čím dále větší důležitost hrají kamarádi a spolužáci. V období puberty a adolescence vnímá svět kriticky až hyperkriticky. Odmítá zažité normy, touží po svobodě a hledá svůj vlastní styl života. Prožívá krizi vztahů k autoritě, je citlivý na jejich negativní jednání, zejména když jejich slova neodpovídají jejich činům.⁷⁹ Projevy jeho negativismu jsou znakem nedůvěry, touhy po pochopení a vnitřní nejistoty. Rozkolísanost v emocích a nezakotvenost je důvodem, proč se mladý člověk potřebuje identifikovat s nějakým vzorem a hledá si idoly či vzory

⁷⁶ Langmeier, Josef, Krejčířová, Dana. Vývojová psychologie. Praha: Grada, 1998. kap 2.

⁷⁷ Langmeier, Josef, Krejčířová, Dana. Vývojová psychologie. Praha: Grada, 1998. s 31.

⁷⁸ Srov. Guardini, Romano. Životní období, jejich etický a pedagogický význam, Praha: Zvon, 1997.s .19.

⁷⁹ Srov. Guardini, Romano. Životní období, jejich etický a pedagogický význam, Praha: Zvon, 1997.s .23.

v různých oblastech sportu, vědy, umění, showbusinessu. Dalším důvodem krize je rozvoj uvědomělé sexuality. V tomto období se učí uvědomělé lásce a zaměření na druhou osobu. Učí se, jak vyjít ze sebe a stát se v plném slova smyslu otcem či matkou.⁸⁰

Dítě v prvním období potřebuje především ochranu, druhé je charakterizováno potřebou přímé výchovy a třetí potřebou vzoru a podpory dospělých. Dospělý týrající, zneužívající nebo zanedbávající dítě, nerespektuje specifické potřeby toho kterého období. Dítě se musí vyrovnávat se situacemi, na které není připraveno a nedokáže z nich najít východisko. Syndrom CAN tedy odmítá respektovat jedinečnost osoby a jejího životního stádia.

4.2 Výchova svědomí a přirozený mravní zákon

Lidský život je charakteristický kromě jiného také kontinuální proměnou. Člověk biologicky roste, dozrává, stárne. Ruku v ruce s proměnou těla se mění i jeho pohled na své okolí. Díky kognitivním schopnostem a životním zkušenostem se mění jeho pohled na svět a situace, s kterými se vypořádává. Člověk se rozhoduje a volí si, jak bude na dané impulzy reagovat. Svoboda dělá z člověka mravní subjekt. Lidské činy, tj. skutky svobodně zvolené na základě úsudku svědomí, je možné mravně hodnotit. Jsou dobré nebo špatné.⁸¹ K tomu, abychom byly schopni se rozhodnout, máme od Stvořitele svědomí. Toto svědomí nemá plné poznání od narození, ale je povinností rodičů, Církve a člověka samotného svoje svědomí vychovávat a usměrňovat.

MORÁLNÍ VÝVOJ JEDINCE A VÝCHOVA SVĚDOMÍ

Konflikt dobra a zla se odehrává v každém člověku. Tím, že lidé označují něco jako dobro a něco jiného jako zlo, projevují morální úsudek. Denně se rozhodujeme a hodnotíme některé věci jako dobré a spravedlivé, jiné jako méně spravedlivé nebo úplně nespravedlivé. Přestože ve společnosti existují normy a rodiče se snaží vést děti k jejich respektování, ve svých soudech se vždy navzájem neshodujeme a

⁸⁰ Guardini, Romano. Životní období, jejich etický a pedagogický význam, Praha: Zvon, 1997. s. 23 a 24.

⁸¹ Katechismus Katolické církve. Praha: Zvon, 1995. čl. 1749.

diskuze o morálnosti nebo amorálnosti některých činů vyvolávají emoce. Do hry vstupuje tolik vyzdvihovaný subjektivismus a relativismus mravních názorů. Posuzování morálnosti se tedy liší, vyvíjí se a mění. Přes všechny rozdíly mezi lidmi je lidský jedinec schopen vnímat a v různé míře i rozumět rozdílům mezi dobrem a zlem.

*Mravní svědomí ...dosvědčuje svrchovanost pravdy ve vztahu k nejvyššímu Dobru, jehož přitažlivost lidská osoba vnímá a jehož příkazy přijímá. Naslouchá-li moudrý člověk mravnímu svědomí, může slyšet mluvit Boha.*⁸²

Svědomí je rozhodnutí člověka na základě rozumového posouzení. Rozhodovat se podle svého svědomí je povinností každého člověka bez ohledu na vyznání. K tomu, aby svědomí bylo schopno co nejlépe posoudit konkrétní situaci, je nutné

- poznat zásady mravnosti (vědomostní aspekt),
- být schopen vykonat správný úsudek týkající se konkrétní události (být schopen odpovědnosti za své činy) a
- mít sílu k jejich uplatnění (aspekt dobrovolnosti).

Malé dítě se v rámci svého vývoje a dozrávání své nervové soustavy posouvá na tomto pomyslném žebříčku morální zralosti. Je vyučováno skrze situace, do kterých vstupuje. Tyto situace jsou interpretovány jím samotným a usměrňovány rodiči, kamarády a později učiteli a širším okolím.

Fázemi morálního vývoje se zabýval například Jean Piaget, Lawrence Kohlberg, Carol Gilligan, James Fowler, Norman J. Bull, Heliodor Muszynski. V zásadě se u všech setkáváme se třemi fázemi vývoje morálky⁸³:

I. Premorální fáze vývoje / morální anomie je u dítěte do dvou let. Nelze mluvit o morálním jednání, protože dítě nedokáže pochopit a přijmout pravidla okolního světa. Hraje si samo, jeho hry nemají pravidla ani cíl. Někdy bývá toto stádium označováno jako motorické stádium.⁸⁴ Dítě v tomto období přijímá všechno,

⁸² Katechismus katolické církve. Praha: Zvon 1995. čl. 1777.

⁸³ Různí autoři se v kategorizaci a popisu jednotlivých stádií často i výrazně liší. Piagetova teorie je průkopnická a je také nejjednodušší. Právě díky své jednoduchosti byla hojně využívaným základem pro další bádání. Jeho teorie kognitivního vývoje vychází z poznání, že vývoj dítěte se odehrává v kognitivní a osobnostní rovině a zároveň s ním se mění i chápání morálních pravidel. Pro účely této práce postačuje jeho rozdělení, které bude rozšířeno o další, pro účel práce vhodné, poznatky a kategorie.

⁸⁴ Srov. Vacek Pavel. Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech. Hradec Králové: Gaudeamus 2000. s. 13.

co mu okolní svět nabízí, nekriticky, nemá vytvořené žádné obranné mechanismy. V tomto období si dítě vytváří základní vztah k životu a okolí.⁸⁵

II. Druhá fáze – **fáze heteronomní morálky** dítěte je charakterizována prvotním uvědomováním si svého okolí a jeho pozorováním. Uvědomuje si vnější tlaky, imperativy a pravidla, a zároveň si uvědomuje své já. Jeho činy jsou vedeny egocentrickým zájmem o uspokojení. Je po něm vyžadováno, aby se jim přizpůsobil, a tato konformita je vynucována pod pohrůzkou trestu. Dítě vnímá morálku jednostranně, jako shora danou, trest následuje zákonitě po prohřešku a míra viny je pro něj tím větší, čím větší škoda byla způsobena.⁸⁶ Jeho morálka je na úrovni poslušnosti. Autoritou a mírou správného jednání jsou pro něj rodiče. Poslušnost zatím není hodnotou, ale strategií jak se vyhnout trestu a dojít odměny.⁸⁷ Spravedlnost je pro dítě imanentní – automatické trestání následuje hned po porušení normy a nelze se mu vyhnout. Vychází z víry v záměrný řád, kterým se řídí jednání živých i neživých objektů.⁸⁸

III. V další fázi si dítě uvědomuje svoji potřebu spolupráce s ostatními. Jednak proto, že se dostává do kolektivů (školka, škola), jednak proto, že společná hra je pestřejší a přináší větší potěšení. V mladším věku si děti pravidla přizpůsobují, ale pozvolna docházejí do stádia, kdy vyžadují, aby byla stanovena už na počátku aktivity (hry) a aby byla dodržována. Později je pro ně stanovení pravidel nejdůležitější částí hry. Projevují se první náznaky **autonomie morálního jednání**. Kooperace a vnímání druhé osoby je důležitější než vlastní uspokojení, o věcech se diskutuje a pravidla jsou nazírána jako pomoc při vzájemné komunikaci. Zároveň lze o těchto pravidlech i diskutovat a uchopit je, nejsou dány shora. Ve fázi autonomie lze pozorovat u lidí různé stupně morální/psychosociální zralosti.

V konkrétních situacích se jednání mění⁸⁹:

- Amorální jednání – jedinec se nechce ovládat, odmítá se přizpůsobit
- Účelovost – strach z trestu

⁸⁵ Dle Ericssonovy teorie.

⁸⁶ Srov. Vacek Pavel. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*. Hradec Králové: Gaudeamus 2000. s. 18.

⁸⁷ Fuchs, Eric. *Co dělá naše jednání dobrým*, Jihlava: Mlýn, 2003. s. 61.

⁸⁸ Vacek Pavel. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*. Hradec Králové: Gaudeamus 2000. s. 18.

⁸⁹ Tamtéž, s. 40

- Konformita – sociální a morální pravidla jsou akceptována, ale jejich uplatnění je situačně specifické
- Iracionální svědomí – pravidla jsou zvnitřněna a jsou důležitější než sociální souhlas
- Racionální altruismus – dominuje péče o druhé, jedinec dokáže modifikovat literu, ale zachovat podstatu, vše ve prospěch ostatních

Kohlbergova teorie morálního vývoje je složitější než Piagetova a dělí morální vývoj jednotlivce na šest stádií, zařazených do tří velkých skupin. Rozvíjí Piagetovu teorii a zároveň ve své době vyvolala více emocí - byla kritizována zejména pro svůj šestý, nejvyšší stupeň univerzálních etických principů. Dle jeho odpůrců redukuje člověka na morální princip a odnímá mu osobní rozměr a preference.⁹⁰

Zda a jak bude autonomie pochopena, záleží na mnoha faktorech. Ježíšův požadavek, abychom byly dokonalí, jako je dokonalý náš Nebeský Otec,⁹¹ je výzvou pro každého, kdo Ježíše považuje za svého mistra.

Za dokonalost lze považovat i touhu člověka po souladu se svým svědomím, které se svobodně rozhoduje pro dobro a odmítá hřích. Aby se člověk správně rozhodoval, musí poznávat, co je správné a pravdivé. Výchova svědomí je celoživotní úkol. Moudrá výchova učí cnostem, chrání před strachem nebo z něho léčí, léčí také ze sobectví a z pých, z hořkých pocitů viny a z hnutí samolibosti, která pocházejí z lidských slabostí a chyb.⁹²

Výlučnou pozici ve výchově svědomí mají rodiče tím, že darovali svým dětem život a přijali je v atmosféře lásky. Jsou obohaceni výchovným potenciálem, který nikdo jiný nemá: výjimečným způsobem znají své děti v jejich neopakovatelné jedinečnosti a z vlastní zkušenosti znají tajemství a prameny pravé lásky.⁹³ Oni jsou pro své děti svědky víry a mají také povinnost je vychovávat slovem i příkladem tak, aby jejich život nabyl křesťanskou a apoštolskou podobu.⁹⁴ Výchova v křesťanské rodině vždy zahrnuje i výchovu k mravnosti – výchovu svědomí. Právě díky rodičům

⁹⁰ Podrobnější popis by překračoval zaměření této práce. K získání dalších informací lze doporučit: Heidbrink, Horst. *Psychologie morálního vývoje*, Praha: Portál 1997.

⁹¹ Mt 5,48

⁹² Srov. Katechismus Katolické Církve. Praha: Zvon 1995. čl. 1783, 1784.

⁹³ Papežská rada pro rodinu. *Lidská sexualita: Pravda a význam*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. čl. 7.

⁹⁴ 17. Dokumenty II. Vatikánského koncilu: *Apostolicam actuositatem (AA)* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. čl. 7.

dítě vstupuje do světa poznání dobra a zla, jejich svědectví a mravní příklad určuje dítěti směřování. Pokud rodiče žijí svůj život ve spojení s Ježíšem, a při výchově vlastního svědomí je jim světlem Boží slovo, je velká naděje, že tento příklad budou následovat i jejich děti. Uvádět slova evangelia do praxe, v modlitbě a zpytování svědomí naslouchat hlasu Ducha Svatého je základním předpokladem pro mravní výchovu dětí i sebe sama.

Náboženský a morální vývoj jsou související veličiny. Mohou však existovat i bez úzké vazby. Příkladem jsou nevěřící rodiny, které vychovávají mravně dobře díky vžitým zásadám předaným předchozími generacemi a svojí vlastní snahou. Zde je jasný důkaz, že Bůh při stvoření vložil do člověka svědomí a přirozený mravní zákon a dává tento dar bez ohledu na to, jestli je pokřtěn nebo ne. Morálka je akceptování důstojnosti člověka, který je Božím stvořením. Pravá důstojnost vychází z poznání smyslu a cíle člověka a morální zásady jsou tedy přijetí toho, co Bůh s člověkem zamýšlel. To se může dít „vědomě“, skrze poznání Ježíše a křesťanského poselství nebo „podvědomě“ v životě podle vlastního svědomí, touze po spravedlnosti a lásce.

. Při výchově morálního svědomí je nutné, aby si dítě prošlo heteronomním stádiem, ale ono samotné není cílem. Nejlepší službu rodiče dětem prokážou, když je skrze toto období provedou a na jeho konci jim ukážou obzory autonomie a dál s nimi půjdou jako jejich partneři. Výchova svědomí se pak může stát vzájemnou pomocí v rodinném společenství.⁹⁵

PŘIROZENÝ MRAVNÍ ZÁKON A NORMY CHOVÁNÍ

Bůh stvořil člověka a povolal ho k blaženosti. Člověk chtěl být jako Bůh a sám sebe zranil - přerušil spojení mezi sebou a Bohem. Bez spásy, která přišla v Kristu, by bylo celé lidské pokolení ztraceno. Bůh člověka na rozdíl od ostatních tvorů vybavil rozumem. Člověk má v sobě zafixovaná Bohem zamýšlená pravidla. Bůh chtěl, abychom na základě rozumového poznání byly schopni rozlišovat co je dobro a co je zlo. Dal člověku smysl pro mravnost – přirozený mravní zákon. Tento zákon je odleskem věčného zákona, který je v Bohu. Je vložen do každého člověka a je napříč kulturami, sociologickými kategoriemi a dějinami neměnný. Je všeobecný ve

⁹⁵ Srov. Jan Pavel II. *Familiaris consortio*. Praha: Zvon, 1992. čl. 21, 34.

svých příkazech a jeho závaznost se týká všech lidí.⁹⁶ Jeho rozsah je principiálně stejný, ale jeho projevy zůstávají historicky proměnné. Na základě přirozeného mravního zákona buduje každý člověk svoji morálku a díky němu společnost konstituuje své zákony. Pokud bychom se pokusili vyjádřit neměnné znění přirozeného zákona, zůstaneme na rovině mravních principů: „Konej dobro a vyhýbej se zlu.“⁹⁷

Přirozenost lidí je po pádu do hříchu porušena. Lidský rozum dokáže vnímat a poznat pravdu. . Je schopen svému úkolu správně a úplně dostát, byl-li uveden do pravé nauky, která je předávána od nejstarších dob a uchovávána jako dědictví.^{98, 99} Poodhalit přirozený mravní zákon je jistě možné rozumovou reflexí skutečnosti, pro jeho konkretizaci pomáhá Zjevení.. Účelem výchovy dětí je pomáhat jim objevovat v sobě tento smysl pro mravnost. Nečiní tak pouhým moralizováním, ale dynamickou výchovou v souladu s pokrokem poznání a s respektem k jeho neustálému vývoji. Poodhalování přirozeného zákona je aktem hledání Božího plánu pro život člověka. Nemůže a nesmí být pouhým potvrzováním svého názoru nebo nekritickým přizpůsobováním se trendům či tomu, co se ve společnosti považuje za normální.

Dnešní doba vyžaduje pečlivé zkoumání a uplatňování přirozeného mravního zákona zejména v oblasti sexuality, úcty k nenarozenému životu, ale také úcty k životu obecně, ke stáří, k dětství. Je to tím důležitější, čím četnější a větší jsou potíže s jeho zachováváním. Člověk povoláný, aby vědomě žil podle moudrého a láskyplného Božího plánu, je dějinná bytost, která svými cílenými svobodnými rozhodnutími den ze dne utváří sebe sama.¹⁰⁰ Proto, pokud se mluví o syndromu CAN, je nutné posuzovat, jak byli rodiče schopni svou výchovou předat dětem správný pohled na přirozený zákon a jak dítě, které nebylo vychováváno s láskou, oddaností k Bohu i lidem, v prostředí příznivém pro celkovou výchovu dětí, a to

⁹⁶ Srov. Katechismus Katolické Církve. Praha: Zvon 1995. čl. 1956.

⁹⁷ Srv. Tomáš Akvinský, Suma teologická, I-II, q. 91. Srv. také Mezinárodní teologická komise, Hledání univerzální etiky. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010. čl.39.

⁹⁸ Zde došlo k posunu směrem k původnímu chápání přirozeného mravního zákona u Tomáše Akvinského, a to směrem k většímu zhodnocení rozumu. Přirozený zákon je podle Tomáše: Rozumová účast rozumového tvora na věčném zákoně..“ Nejde tedy o předem daný obsah, ale o rozumovou činnost otevřenou skutečnosti.

⁹⁹ Srov. Pius XII. Humani generis. čl. 29.

¹⁰⁰ Jan Pavel II. Familiaris consortio. Praha: Zvon, 1992. čl. 34.

osobní i společenskou, může tento zákon uplatnit ve svém životě.¹⁰¹ Výchova svědomí je nutná a člověk, kterému byla z jakéhokoli důvodu odepřena, je ochuzen. Dítě se nemůže vychovat „samo“, přirozené nadání, tíhnutí k dobru, vnímavost nebo pozorování svého okolí nikdy nebude stačit. Z pohledu rodičů zase nelze říct, že bez mravního rozvoje jich samotných dítě poroste a jeho normy chování budou v pořádku. Tak jako k výchově nestačí pouze „rodičovské instinkty“, ale rodič musí mnoho „nažít“, sám se vzdělávat a pracovat na sobě, nelze ani tvrdit, že v mravní výchově budou stačit pouze instinkty nebo přísnost rodičů, kteří ale sami nedělají to, co svému dítěti říkají. Výchova je nejvíce předáváním vzorců chování, jistě také verbálně, ale primárně nonverbální formou. Ve vztahu rodič – dítě je zpočátku tento proces jednosměrný a až s dozríváním dítěte se může stát obousměrným. Objevování přirozeného mravního zákona v sobě a zvyšování citlivosti na něj se pak stává společným procesem růstu mravnosti.

4.3 Svoboda člověka a limity jeho jednání

Lidská svoboda má ve vnímání společnosti několik dimenzí. Společnost hledí na svobodu z pohledu práva, etiky i morálky.¹⁰² Svoboda je spolu s odpovědností a důstojností základními předpoklady pro vnímání člověka jako mravního subjektu. Bez ukotvení v těchto základních veličinách lze jen těžko mluvit o člověku jako o mravně odpovědném. Lidská svoboda je vždy omezená. Jestliže svobodu vnímáme jako právo dělat, myslet si, věřit, učit, vyslovit svůj názor, máme na mysli vnější svobodu, tedy svobodu konat bez vnějšího nátlaku to, co chceme. Vnitřní svoboda je naopak předpoklad, že duch jednajícího určuje k tomuto jednání sama sebe. Jinými slovy, že lze předpokládat dobrovolnost jednání druhého. Souvislost mezi vnitřní a vnější svobodou není jednoduše postihnutelná. Očekává se, že silná, vnitřně svobodná osobnost se v případě nátlaku vzepře vnějším tlakům. Na druhé straně různé rafinované techniky nátlaku a teroru zlomí většinu běžné populace.¹⁰³

¹⁰¹ Srov. Papežská rada pro rodinu. *Lidská sexualita: Pravda a význam*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. čl. 23.

¹⁰² Syndrom CAN může být samozřejmě rozebrán ze všech zmiňovaných pohledů, tato práce se zabývá pouze morálními schopnostmi jednotlivce, který byl ve svém dětství postižen bezohledným zanedbáváním ve formě CAN

¹⁰³ Srov. Anzenbacher, Arno *Úvod do filozofie*. Praha: Logos. 1989. s. 225.

Na vnitřní svobodu mají vliv faktory vnějšího světa, tělesné vlivy a žádostivost. Tyto ji sice neruší, ale dávají jí určité hranice. Dalšími překážkami jsou násilí, strach, nevědomost, afekty, dědičné dispozice, získané habity, výchova, spánek a překážky patologického rázu.¹⁰⁴

Patologické překážky brání člověku správně hodnotit své jednání. Duševní nemoci limitují jejich nositele ještě více, protože jsou příčinou neschopnosti hodnotit své postoje a zkušenosti. Tyto nemoci jsou z velké míry podmíněny dědičně a vnější okolností jsou pouze jejich spouštěče. V těchto případech jsou rozhodování a limity svobody omezeny a závislé na stupni rozvinutí nemoci.¹⁰⁵

Přes všechny tyto překážky je člověk zodpovědný za své činy. Osoba určuje samu sebe skrze svá osobní rozhodnutí a determinuje svůj život na jejich základě. Svoboda a nesvoboda je součástí každého lidského rozhodnutí a je vždycky integrována v jeden celek. Společně musí být také posuzována. Výsledek volby se vždycky pohybuje mezi dvěma břehy, kde jeden se jmenuje absolutní svoboda a druhý totální determinovanost. Na této pomyslné řece je každé lidské jednání determinováno kauzalitou i svědomím osvíceným přirozeným mravním zákonem. V obou extrémních případech nemá smysl uvažovat o svobodě, ale jestliže u člověka je (v což věříme) svobodná vůle ve spojení s jistou mírou determinace, pramenící z proživších situací, je jeho rozhodnutí svobodné, jakkoli odkazuje na vnější i vnitřní vlivy.

Lidská volba je ve všech svých fázích¹⁰⁶:

- fázi úmyslu
- fázi volby
- fázi provedení

svobodná, pokud se člověk sám prožívá jako bytost, vědoma si svých potřeb i potřeb ostatních. Vnímání sama sebe a svého okolí je ovlivněno zvenčí, ale filtrováno zevnitř. Zastánci determinismu namítají, že tento filtr je ovlivnitelný skrze výchovu, vštěpované postoje, příslušnost k sociologické skupině a je tedy omezován také zvenčí. Tento názor nelze smést ze stolu jako nesmysl, ale je nutné zdůraznit, že

¹⁰⁴ Beneš, Albert. *Morální teologie*, Praha: Krystal OP. 1991. s. 24.

¹⁰⁵ Pro tuto práci nebereme v úvahu extrémní případy, kde zneužívání a zanedbávání omezily jedince snížením jeho IQ a sociálních schopností pod hranici přirozené lidské inteligence a schopností integrovat se do společnosti. Pokud u něho rozvinuly psychiatrickou poruchu často ani nelze s jistotou prokázat, že syndrom CAN je jediným spouštěčem nemoci. V našem případě se jedná spíše o vymezení metody a rozsahu ve prospěch zacílení práce.

¹⁰⁶ TAMTÉŽ s. 26

takovéto postoje z velké míry odmítají člověka jako tvora obdařeného rozumem a možnostmi své jednání neustále přehodnocovat, získávat zkušenosti a měnit své názory.

Zastánci relativismu zase odmítají jakoukoli normativní morálku. Morální hodnoty a dobra jsou podle jejich názoru závislé pouze na konkrétním vývoji lidské společnosti a teleologickém principu. Zpochybňují deontologickou stránku lidského jednání. Opomíjejí fakt, že některé činy samy o sobě nemůžou být dobré za žádných okolností. V tomto případě se změna normy a aplikace normy ztotožňují a zaměňují.

Specifickou roli ve svobodě lidského jednání hrají vášně a závislosti. Obojí má smyslový charakter. Zatímco vášně má neutrální mravní hodnotu a závisí na tom, jak je použita,¹⁰⁷ závislost neboli nutkavé chování je vždy negativní.

Stoa, která výrazně ovlivnila křesťanskou etiku, mluví v tomto ohledu o *apatheii*, ovládání vášní a regulaci svých vlastních tíhnutí a tužeb. Na rozdíl od křesťanů však stoikové radili přistupovat ke svému životu a událostem, které se nám dějí jaksí zvenčí, s příměsí pohrdání vůči osudu a těžkostem života. Křesťanské pojmání je jiné. Sv. Ambrož učí, že máme užívat své tělo jako dovedný umělec svůj nástroj. Křesťané sami sebe podřizují Bohu, aby tak nebyli týráni svým otrokem.¹⁰⁸ Vášně jsou usměrněny rozumem, nicméně může se stát, že silná vášně ovládne člověka až do takové míry, kdy není schopen ovládnout se. Proto je nutností pro každého, kdo chce jednat mravně, usměrňovat své hnutí mysli a předcházet negativním vášním nebo jim nedovolit se projevit. Vůle a rozum je hlavním motorem v procesu jejich korigování.

Závislost je v tomto ohledu jiná. Lze ji definovat (z psychologického pohledu) jako nekontrolovatelné nutkavé jednání, které jedinec provozuje bez ohledu na jeho dlouhodobé následky. Toto dlouhodobé opakování návyku oslabuje vůli tím, že zesiluje některé neuronové dráhy a zvýhodňuje je oproti jiným. Závislost vytvářejí hormony produkované v mozku (adrenalin, serotonin, dopamin, noradrenalin). Jsou-li vylučovány, člověk se cítí lépe a na tento příjemný stav si zvykne. Zároveň se mění stav dobrovolnosti - je víc podmíněn neuro a biochemickými drahami. Žádostivost po prožitku omezuje svobodné rozhodnutí. Chtění se determinuje k nějakému objektu a opakováním se stává zprvu příjemným, později se vytváří návyk

¹⁰⁷ Srov. Skoblík, Jiří. *Přehled křesťanské etiky*, Karolinum, Praha 1997. s. 63a následující.

¹⁰⁸ Srov. Beneš, Albert. *Morální teologie*, Praha: Krystal OP. 1991. s. 39

přecházející do neřesti neboli závislosti. Je vhodné říci, že závislý se může nacházet v několika stadiích. Každé stadium se co do percepce personálního stavu závislého liší. V žádném ze stadií závislosti však nelze říci, že člověk není zodpovědný za své jednání. Jeho svoboda je minimálně v předchozích rozhodnutích, díky kterým se do nynějšího stavu dostal.

Vývoj jedince, jehož dětství bylo poznamenáno syndromem CAN, je zcela jistě tímto faktem ovlivněn. Jeho osobnostní vývoj a tím i svoboda rozvoje a dorůstání do zralosti je násilným způsobem ovlivněna. Jestliže přijmeme fakt, že každá událost, pozitivní i negativní, nás mění, že ovlivňuje náš pohled na svět, pravděpodobně se přikloníme k názoru, že nedostatek lásky, citu a pochopení člověka předurčí i v jeho chápání životních událostí. Nedostatek pozitivních citů do jisté míry determinuje stejně tak jako jejich dostatek. Lásce, vřelosti a potažmo plně zralému lidskému jednání se jako děti učíme od svého okolí, zejména od rodičů a ostatních dospělých v okolí. Děti se stigmatem syndromu CAN v závislosti na míře negativních zážitků, slabosti svého okolí a jeho osobnostní a emocionální nezralosti přijímají vzory chování. Pokud jsou jejich rodiče například alkoholicí nebo patologičtí hráči, není vyloučeno, že tyto vzory chování převzou i ony. Pokud rodiče ve svých projevech vůči dítěti jednají afektovaně, je pravděpodobné, že část těchto dětí bude pak jednat stejně. Nervová soustava dětí se vyvíjí a zejména v mladším věku nekriticky přijímá a kopíruje vzory chování. Stejně tak dítě dlouhodobé citové vydírání nebo sexuální zneužívání sice rozlišuje jako něco negativního, ale nemůže se z něho vymanit samo. Dítě konfrontováno s podobným jednáním ho považuje za nevyhnutelné, protože nic jiného nezná a často si upevňuje špatné vzory situací a jednání zcela nevědomě

5 Problematika CAN a kontinuita v etickém jednání

Spojení syndromu CAN a jeho následků pro zdravý vývoj jednotlivce je téma posledních desetiletí. Diskuze tohoto problému se v teologické etice objevuje až pod vlivem psychologie a sociologie. Toto mezioborové zkoumání a uvědomování si souvislostí je výsledkem moderního přístupu, který v církvi naplno odstartoval Druhý vatikánský koncil. Ačkoli není možné mluvit k tématu CAN a jeho důsledků a konsekvencí pro život dítěte a potažmo dospělého člověka přímo na základě předkoncilní morální teologie (A. M. Liquori, T. Akvinský, manualistika), můžeme a nacházíme zde kořeny a podněty, ze kterých dnešní bádání vychází.

5.1 Předkoncilní pohled

Každá věda je obrazem doby, ve které je provozována. Vědec je člověk žijící v jisté životní situaci. Myslí způsobem, v dobrém slova smyslu, poplatným historické etapě. Předkoncilní pohled¹⁰⁹ na morální teologii staví tedy na historické tradici předchozích generací a zároveň přidává svůj vklad. Nelze mu proto vyčítat jistou neohrabanost či nedokonalost a posuzovat ho z naší perspektivy.

Morální teologie a katolická morálka si na začátku 20. století klade za *úkol učít etickému poselství Evangelia, nebo striktněji, nastavuje zákony, pravidla a předpisy, které musí člověk znát a zachovávat, aby tak získal svůj nadpřirozený cíl.*¹¹⁰

Kazuistika a kazuistické myšlení se vnímá jako „praktická morální teologie“, která posouvá scholastickou – spekulativní dopředu. Na druhou stranu si kazuisté uvědomují nebezpečí přehnaného rigorismu nebo naopak laxnosti v závislosti na tom, jak je morální problém posuzován a hodnocen. Morální teologie tohoto období vnímá, že člověk je ve svém rozhodování determinován vnějšími i vnitřními vlivy: temperament, pohlaví, talent, vzdělání a společenské postavení, a že jeho svobodná volba (svobodná vůle) je vychovatelná, kultivovatelná a zároveň limitovaná.

Dětství je v tomto období vnímáno jako období tvrdohlavosti, tendence k destruktivnosti a krutosti. Dítě má být vychovááno a je zodpovědnost rodičů, aby tuto povinnost plnili. Dítě jim pak na oplátku pomůže ve stáří a dobré vychování

¹⁰⁹ Zde se pod pojmem koncil myslí Druhý vatikánský koncil.

¹¹⁰ Koch, Antony, by Preuss, Arthur. *A Handbook of Moral Theology, Volume I*, B. Herder, St. Louis, Mo, London 1918. s. 1.

oplatí pozorností a pomocí. Dospívající je charakterizován napětím mezi svobodou a kontrolou. Pokud se dospívající rozhodne konat proti vůli svých rodičů, může tak činit jen pod podmínkou, že nehřeší - nepřestupuje jiná přikázání.¹¹¹

Souvislost mezi chováním člověka v dospělém věku a jeho determinací v dětství nelze popřít a ani kazuistika ji nepopírá. Na druhé straně je zde kladen důraz na snahu každého svoji svobodnou vůli upevňovat, toužit po cnosti a krok za krokem směřovat k dokonalosti. Není zde cítit prostor pro subjektivitu konajícího. Všechno lze kategorizovat a posoudit a prohlásit za dobré či zlé.

Velkou inspiraci přinesla otevřenost protestantského prostředí, i když mu byla vyčítána jistá laxnost, dogmatická rozevlátost, prostor pro pochyby, subjektivismus a psychologizování. Z dnešního pohledu ale musíme přiznat, že právě tyto tendence přinesly později do katolické církve nový vítr a posunuly vnímavost a rozvoj v mnoha disciplínách katolické teologie.

Rozvoj psychologie, sociologie a pedagogiky nemohl zůstat nepovšimnut a poznatky těchto věd proměnily promýšlení všech morálních témat. Dětství je vnímáno ve svých možnostech plynoucích z míry rozvoje nervové soustavy, hlubší pochopení jeho jednotlivých fází a větší citlivost společnosti k násilí na dětech je produktem několika sociologických faktorů. Společnost bohatne, je vzdělanější, úmrtnost dětí se snižuje a dětí je méně. Společnost se stává více pedocentrickou. Syndrom CAN, jeho následky a příčiny, už předtím nežádoucí, ale z existenčních a jiných důvodů opomíjené, se dostávají pod drobnohled lékařů a pedagogů.

5.2 Impulzy Druhého vatikánského koncilu

Druhý vatikánský koncil přinesl k tématu CAN mnoho impulzů. V jistém smyslu to byl očekávatelný výsledek. Jeho celkové zaměření jako přelomového církevního synodu bylo vybízet, ukazovat směr a podporovat reformní snahy shodující se s učením katolické církve. Druhý vatikánský koncil se zabýval vším, čím se zabýval Boží lid, jak naznačuje tak často citovaná první věta pastorální konstituce *Gaudium et Spes*. Oto Mádr to ve své předmluvě charakterizuje neméně výstižnými slovy: *On kráčí v dějinách a s láskou přijímá lásku Boha, který sděluje sám sebe v Ježíši Kristu. Protože je církev nositelkou Kristovy víry, ale také naděje a lásky, tedy i činu...a své odpovědnosti vůči světu, neomezuje se oblast výroků pouze*

¹¹¹ Hugh, J. A. ed. *The Casuist, A collection of cases in Moral and Pastoral Theology*, New York: Joseph F. Wagner, 1906 s.256.

*na výroky, týkající se pravosti učení a jeho vymezení oproti omylům, nýbrž zahrnuje i jiné právě tak důležité otázky...pokyny pro konkrétní činnost církve v určité době atd. Předpokladem je, že se všechny tyto otázky nějakým způsobem týkají celé církve.*¹¹²

Syndrom CAN a morální vývoj neoddiskutovatelně patří do oblasti zájmu církve. Předně proto, že se týká člověka a jeho důstojnosti, a zadruhé proto, že morální život je spoluurčován naším setkáním s Kristem¹¹³ a životem v církvi. Člověk jako tvor, povoláný k důstojnému životu, k osobnímu a hlavně plnohodnotnému vztahu s Bohem zůstává jeho hlavním zájmem. Bůh dává člověku život, svoji péči a chce, aby důstojnost, kterou mu dal u stvoření, byla zachována i v rovině mezilidských vztahů. Syndrom CAN je problém mezilidských vztahů. Důstojnost dítěte postiženého tímto syndromem utrpí vážné poškození. Ten, kdo ho způsobuje, působí negativně na život druhého člověka a zabraňuje jeho zdravému rozvoji. Dokument *Gaudium et Spes (GS)* mluví o odpovědnosti církve vůči světu. Proto se křesťané musí zabývat hříchem, který se ve světě vyskytuje. Zde je nutno zdůraznit, že syndrom CAN není jen psychologicko-pedagogický problém, ale i problém morální; je možné jej hodnotit jako hřích toho, kdo se k dítěti chová násilnicky.

Otvírá tím hlubší mravní problematiku vnitřní mravnosti člověka. Z teologického pohledu roste osobní mravnost v člověku na základě jeho touhy po spáse, která posiluje jeho motivaci stávat se lepším. Nabídka spásky se zakládá na setkání a blízkosti Boha, který „ze své velké lásky oslovuje lidi jako přátele a stýká se s nimi“.¹¹⁴ Tato nabídka je umožněna vztahovým aspektem lidské osoby, který rozvíjí. Z filosoficko-etického pohledu se osobní mravnost zakládá na vztahu spoluodpovědnost člověka za druhého, zvláště za slabého a bezbranného.¹¹⁵ A právě v takovém vztahu je rodič (především v sociálním aspektu své role) k dítěti. Zneužívání či zanedbání je pošlapáním tohoto základního etického vztahu.

Charakteristikou křesťana je nechat se oslovit, přetvářet Božím slovem¹¹⁶, kterým je především Boží syn sám. Z tohoto oslovení plyne potřeba uskutečňovat své bytí v otevřenosti a ochotě jednat v prospěch druhých.¹¹⁷ . Láska je základní postoj mravnosti obecně, ale i zvlášť charakterizující křesťanskou mravnost. Zde je už přímo nutné položit otázku, jak je to s mravností, s rozvojem osobního svědomí,

¹¹² Dokumenty II. vatikánského koncilu. Praha: Zvon, 1995. s. 9-10.

¹¹³ Srv. Benedikt XVI., *Deus caritas est*, Praha: Paulínky, 2006. čl. 1.

¹¹⁴ Srv. Dokumenty II. vatikánského koncilu. (DV) Praha: Zvon, 1995. čl. 2.

¹¹⁵ Srv. tzv. filosofii tváře Emmanuela Lévinase, Totalita a nekonečno.

¹¹⁶ Dokumenty II. vatikánského koncilu. (GS) Praha: Zvon, 1995. čl. 11-13.

¹¹⁷ tamtéž, čl. 37-39, 52

schopnosti naslouchat Božímu slovu a jednat v prospěch druhých, když oběť syndromu CAN zažila tak traumatizující čin, útok ze strany dospělých, kterému se dítě vzhledem ke svým rozumovým schopnostem vůbec nemůže bránit?

Koncil znovu zdůrazňuje, že člověk byl stvořen k Božímu obrazu a tím jednoznačně nabývá důstojnosti.¹¹⁸ Důstojnosti nepozbývá, ani když ve svém svědomí usuzuje mylně: *Nezřídka se ovšem stává, že se svědomí vlivem nepřekonatelné neznalosti mylí, avšak tím neztrácí svou důstojnost. To však nelze říci tehdy, když se člověk málo stará o hledání pravdy a dobra a jeho svědomí se vlivem návyku na hřích ponenáhlu stává téměř slepým.*¹¹⁹ Koncil se zabývá i velkými otázkami lidstva - nesmí se přehlédnout, že k utváření světa a ke kulturní tvořivé činnosti patří také otázky manželství, sexuality, spíše soukromých mezilidských vztahů, všeobecná kulturní tvůrčí činnost. Zde je indikováno, že tyto otázky nejsou jen otázkami ryze osobního rozměru mravnosti.¹²⁰ Naznačuje se, že naše osobní mravnost má vliv i na naše okolí. Lidé v našem okolí utvářejí nás a my utváříme je. Vzájemné ovlivňování je nejvíce patrné právě na dětech a jejich výchově. Jejich zranitelnost a nevypěstlost činí dospělé o to víc zodpovědné za svoje chování. Rodič nebo jiný dospělý jedinec utváří myšlenkový a hodnotový svět dítěte a tím ovlivňuje jeho budoucnost.

Koncilní otcové ve všech svých dokumentech uznávají, že realita světa se stává novou, že svět se mění. To platí i o výchově, kde koncil uznává, že *instituce, zákony, názory a postoje přejaté z minulosti nevyhovují vždy dobře dnešnímu stavu věcí.*¹²¹ Změny na jedné straně podporují osobnější přijetí víry, na druhé straně působí odpad od ní. Nová doba je také charakterizována snahou o rozvoj výchovy. Pokrok ve vzdělání je spojen s všeobecným pokrokem lidství. Vzájemné obohacování je jeho pozitivním produktem. Pokrok v psychologii, pedagogice a didaktice má dětem a mladým lidem pomáhat, aby se harmonicky rozvíjeli a osvojili si hlubší smysl pro odpovědnost za trvalý správný rozvoj svého života a usilování o pravou svobodu, a aby velkodušně a vytrvale překonávali překážky.¹²²

Důstojnost manželství a všeho, co je s ním spojeno, dnes nejsou zřejmé. Proto koncilní otcové vybízejí ke sdílení, porozumění manželů a spolupráci rodičů při

¹¹⁸ tamtéž, čl. 12

¹¹⁹ tamtéž, čl. 16

¹²⁰ srov. Fuchs, Joseph. Mravnost a spása podle Druhého vatikánského koncilu. Teologické texty 1994 r. 5, č. 3, s. 75.

¹²¹ Dokumenty II: Vatikánského koncilu. (GS) Praha: Zvon, 1995. čl. 7.

¹²² srov. Dokumenty II. vatikánského koncilu. (GE) Praha: Zvon, 1995. Předmluva a čl. 1.

výchově dětí. Děti se mají vychovávat tak, aby v dospělosti dovedly s plným vědomím odpovědnosti jít za svým povoláním...a volit si životní stav... aby mohly založit vlastní rodinu v příznivých mravních, sociálních a hospodářských podmínkách.¹²³ Výchova přísluší zejména rodině. Rodiče jsou první a základní vychovávatelé, které lze jen obtížně nahradit. Samozřejmě, že ve výchově má své místo i církev, stát a v konsekvenci škola, ale jejich funkcí je zajištění práv rodičů a pomoc, aby rodina mohla důstojně žít a rozvíjet se.¹²⁴ Na mnoha místech je zde cítit důraz na to, že zodpovědnost vůči výchově je zodpovědností vůči budoucnosti dítěte. Kvalitní výchova, láskyplný přístup a respektování dítěte v jeho individualitě mu umožňuje růst a stávat se plnohodnotným člověkem, který je schopen zaujmout své místo ve světě a stát se užitečným členem společnosti. Právě to „plnohodnotným“ a „užitečným“ znamená i morálně jednajícím, protože jen člověk s pevnými morálními zásadami může přispívat k rozvoji společnosti a lidskosti.

5.3 Diskuze ve dnešní teologické etice – optio fundamentalis

Jednotlivá jednání (actus humani) je možné chápat jako plody určité hlubinné dimenze sebechápání člověka, které je ovlivňováno mnoha faktory a je závislé na životních proměnách osobních dějin člověka. Na svoji přítomnost pohlížíme očima své minulosti. Přítomnost se stává produktem našich předchozích zkušeností. Převážná většina našich rozhodnutí je učiněna jakoby mimoděk, ale přesto má jisté, těžko kvantifikovatelné, ale postřehnutelné společné vlastnosti. Zdá se, jakoby nás naše minulost svazovala nebo předurčovala. Jsou události, které nás ovlivnily více a ty, které nás ovlivnily méně. Míra ovlivnění bude u dvou lidí s identickou životní zkušeností rozdílná. Rozhodujeme se od ranných fází svého života, své ano nebo ne vyjadřuje už dítě, když odpovídá na první mravní požadavky, které vstupují do jeho života. V průběhu osobního zrání sice prožíváme jednotlivé události, dny a roky, ale toto kontinuum sestává z bodů, okamžiků, kdy se rozhodujeme tady a teď. V heteronomní fázi mravního vývoje¹²⁵ se utváří naše sebepojetí z velké části na základě hodnotící reakce našeho okolí, zejména našich nejbližších.

¹²³ srov. Dokumenty II. vatikánského koncilu. (GS) Praha: Zvon, 1995. čl. 52.

¹²⁴ srov. Dokumenty II. vatikánského koncilu. (GE) Praha: Zvon, 1995. Předmluva a čl. 3-7.

¹²⁵ Srv. s. 37 této práce

Idea o základní svobodě, možnosti základní volby a svobodné odpovědi na mravní požadavek jsou součástí konceptu *optio fundamentalis* (tzv. základní rozhodnutí). Ten, uvedený J. Maritainem, rozvinutý K. Rahnerem a dalšími¹²⁶, ukazuje na dvě základní možnosti mravní volby – pro dobro nebo pro zlo. V prvním případě se osoba rozhoduje pro lásku a otevření se vůči ostatním, druhá cesta je cesta sobectví a uzavření se do svého vlastního prospěchu. Samotné téma není až tak neznámé a vyvstalo z myšlenek o ctnosti a neřesti, volbě posledního cíle, habitech a votu. Optio lze klasifikovat jako volbu, přilnutí, jako kontinuální tendenci k příklonu k dobru nebo odvratu od něj. Je vždy navázáno na skutky. Dle mínění některých jej určují konkrétní činy, ve kterých se však optio fundamentalis cele nevyčerpává.¹²⁷ Lze jej přirovnat k činům, které člověk koná a které určují jeho život, ale nejedná se o určení determinující, nýbrž stávající se.¹²⁸ Proto nelze skutky posuzovat osamoceně, ale vždy v souvislostech. Dobrý skutek může být dobrým jen na povrchu, ale vnitřní motivace toho, kdo tento skutek koná, může být špatná. Jednotlivým dobrým jednáním člověk své fundamentální nasměrování na dobro utvrzuje a rozvíjí, mravně špatným jednáním vyvrací a vyhlodává.

Položíme-li si otázku po schopnosti člověka rozlišovat sám v sobě mravnost svého jednání, musíme říci, že pokud by mravně jednající člověk tuto možnost neměl, nebyl by možný základní akt lidské svobody (*actus humanus*). Poznání tedy musí být v určité míře možné. Člověk je schopen posoudit svůj skutek z hlediska mravnosti, ke každému vědomému skutku se vyjadřuje svědomí, a to na základě mravních principů a interiorizovaných mravních norem: ony tvoří obsah neměnné, tyto pak proměnlivé složky svědomí. Poznávání vlastního optio fundamentalis bude však méně, protože o něm lze usuzovat pouze prostřednictvím jednotlivých činů, nahlížených však jako o celku. Jde zde o schopnost vnitřního náhledu na svůj život v kontextu. Tento kontext však nelze kvantifikovat, a proto nelze základní rozhodnutí nelze zvnějšku objektivně popsat.

Optio fundamentalis by ve své spirituální dimenzi mohlo být vyjádřením osobního vztahu k Bohu a odpovědí na jeho pozvání do jeho lásky a svým rozsahem se přibližuje k biblickému pojmu obrácení. Jaká je souvislost optio fundamentalis a

¹²⁶ Např. Bernard Haring, Joseph Fuchs, Klaus Demmer aj.

¹²⁷ Weber, Helmut. *Všeobecná morální teologie*, Praha: Zvon, 1998. s. 238.

¹²⁸ Kútny, Ivan. *Optio fundamentalis a bazilárna platforma, etický aspekt v prihlíadnutí na dielo B. Haringa* in Acta philosophica Tyrnaviensia 9, Za personalistickú kultúru. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2004. s. 55.

mravním posouzením jednotlivých lidských činů? Tato otázka si vyžádala vyjádření papežského magisteria, a to Jana Pavla II. v apoštolské exhortaci *Reconciliatio et paenitentia* (1984) a v encyklice *Veritatis splendor* (1993). Předně papež neodmítá zcela tento koncept, vystupuje však proti některým polohám jeho užívání. *Optio fundamentalis* především v jeho pojetí není jakýsi vnitřní diktát, transcendentální rozhodnutí, které člověka žene ke spáse nebo k zavržení. Není to ani definitivní rozhodnutí, které jednou provždy dává našemu životu jasný směr. Vyvstává ze skutků a je to spíš *dilectio fundamentalis*, než osamocené základní rozhodnutí, jak píše Jan Pavel II. ve své encyklice *Veritatis splendor*:

*A tak dochází k tomu, že se zavádí rozlišování mezi základním rozhodnutím čili opcí a mezi svobodnými rozhodnutími o určitém konkrétním jednání. ... Oddělovat základní rozhodnutí od konkrétních skutků a jednání znamená popírat zásadní celistvost či osobní jednotu morálního činitele v jeho těle a duši.*¹²⁹

V našem kontextu se nabízí otázka, nakolik může negativní osobní historie ovlivnit naše základní směřování? Člověk je ve svém jednání z velké míry určen tím svými osobními dějinami, tedy svými prožitky a jejich interpretací. Člověk v souladu se scholastickou epistemologií vykládá sám sebe, svoji minulost, sám sebe realizuje a je si prostředkem k sebepochopení.¹³⁰ Děti zažívající traumatické situace jsou ovlivňovány ve svém chápání světa, mnohé události, které se kolem nich a s nimi dějí, ničí jejich důstojnost a důvěru ve smysluplnost rozhodování se pro dobré, a to zvláště v případě nepochopení okolí. Základní volba je úzce spjata i s jejich svědomím a prostředím, ve kterém vyrůstají. Dospělý člověk může mít některé představy pokřivené, protože mu prostředí, ve kterém vyrůstal, neumožnilo plně odpovědět na výzvu vlastního svědomí ke konání dobra a vyhýbání se zlu¹³¹, a rozvinout tak v plnosti svoje lidství.¹³² To, co zažívali, nebyli jejich plně svobodná rozhodnutí, navíc často mimo jejich interpretační možnosti. Jedno si však plně uvědomují: události, kterých se nedobrovolně účastní, popírají plně přijetí jejich dětství dospělými osobami.

Zranění z dětství nedeterminuje člověka pouze negativně. Také nenávist a odmítnutí, které ve vztahu nelze trvale skrývat, sice nejsou skutečným sdílením, ale

¹²⁹ Jan Pavel II. *Veritatis splendor*, Praha: Zvon, 1994. čl. 65, 67.

¹³⁰ srov. Kútny, Ivan. *Optio fundamentalis a bazilárna platforma, etický aspekt v prihladnutí na dielo B. Haringa* in *Acta philosophica Tyrnaviensia* 9, Za personalistickú kultúru. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2004. s. 57.

¹³¹ Srv. Dokumenty II. vatikánského koncilu. (GS) Praha: Zvon, 1995. čl. 16.

¹³² Tamtéž s. 57, 58

spíše antikomunikací. Ale jako takové „křičí“ po komunikaci. Dojde-li po těžkém konfliktu k usmíření, pak to není pouhé vyrovnání deficitu, který jsme připustili, nýbrž je zde neláska překonávána, „zhojena“, stává se „šťastnou vinou“ a spojuje lidi víc než soužití poznamenané nudou.¹³³ Po transformaci lze využít každý, i negativní zážitek k růstu osobnosti a osobní mravnosti. I zneužívání a zanedbávání se může stát „šťastnou vinou.“

Za zmínku stojí i pojem hříchu a syndromu CAN. Jednání dospělého vůči dítěti je zlé, ničí dětský svět a i když tento pojem v psychologické literatuře není, mluvíme v teologickém smyslu o hříchu. Hřích lze brát jako přestoupení objektivního zákona, porušení norem ale nesmíme zapomínat, že hřích má i personalistický rozměr.

Hřích je jednoznačným „ne“ ke všem perspektivám osobního bytí. Říká „ne“ vlastnímu Já, neboť je v příliš příkrém rozporu se sebeuskutečněním. Izoluje vlastní osobu, protože zkracuje blahodárnou spojitost s bližními. Popírá vlastní minulost a odebírá jí poté její smysl. Uzavírá se budoucnosti a naději a nepřijímá proto přítomnost se všemi pozitivními možnostmi, které jsou v ní skryty.¹³⁴ Bohužel ve hříchu zneužívání a zanedbávání není zainteresována jenom jedna osoba, jako ostatně v mnoha jiných hříších. Hřích toho, kdo je jeho iniciátorem (dospělý), ovlivňuje i dítě. Kontakt s hříchem působí na oběť a to nepřímo. Dítě nemůže v tomto ohledu hřešit, protože chybí plné rozvinutí vůle a pochopení situace. Přesto je postiženo, hřích na něj působí svými vedlejšími účinky. Důkazem jsou pozdější negativní pocity vůči agresorovi, sobě i jiným, negativní nebo i hříšné jednání v osobním životě. Do hry se v takové souvislosti dostávají témata jako obrácení, pokání a odpuštění.¹³⁵ A to ne jen vůči dospělému iniciátorovi, ale i vůči lidem, které zranila oběť syndromu CAN skrze svoje minulé zranění v pozdějším, dospělém věku.

Rozvoj svědomí, poznání hříchu, lítost a pokání je tedy možné a zároveň omezené otevřeností člověka vůči Božímu pozvání a jeho milosti. Osobní poznání pravdy je založeno na schopnosti rozeznávat, inteligenci, vůli a ochotě k osobnímu obrácení. Bůh však zde činí první krok, jeho pozvání k přímému vztahu v podobě osobní víry celou cestu jen zjednodušuje lidské hledání pravdy a lásky.

¹³³ Rotter, Hans. *Osoba a etika*, Brno: CDK, 1997. s. 20-21.

¹³⁴ Rotter, Hans. *Osoba a etika*, Brno: CDK, 1997. s. 85.

¹³⁵ Srv. Tamtéž s. 86

6 Závěr – Personalita člověka ve světle Boží perspektivy

Odpověď na otázku, do jaké míry určuje člověka on sám a jakou míru vlivu má na jeho život okolí, není snadné. Pro člověka žijícího v osobním vztahu s Bohem je zde ještě faktor třetí, a tím je Boží láska. Vědy zabývající se člověkem, a k nim morální teologie také patří, si už dávno odvykly vyvozovat absolutizující závěry. Člověk má vlastnosti, které jsou všem lidem společné a zároveň je v každém i něco výsostně osobního. Proto generalizovat, že syndrom CAN má pouze negativní dopady, že každé dítě postiženo neohleduplným zacházením bude v životě jednat špatně, by byla přinejmenším nerozvázná premisa. Že však je takovým zacházením poničen osobnostní a mravní růst je neoddiskutovatelné. Cesta, která by měla být plná pozitivních vzorů, povzbuzení a výchovy k plnému rozvoji člověčenství, taková není. Ke svobodě a výchově svědomí je zapotřebí vzoru dospělých, kteří naučí dítě rozlišovat dobro a zlo. Takové dítě je už na startovní čáře svého života handicapované a nese si hluboké stopy často po celý život. Díky psychologické a spirituální péči nekončí každý člověk postižený tímto syndromem ve spárech zločinu či nekončící deprese a sebeponižování. Ne každý z těch, kteří byli v dětském věku týráni, se stane tyranem svých dětí.

Většina rodin, ve kterých se syndrom CAN vyskytuje, není z religiózního prostředí. Proto se o aktivní výchově k úctě, ke svobodě a důstojnosti na základě náboženských, potažmo křesťanských důvodů, nedá vůbec mluvit. Bůh však působí v životě každého člověka, bez ohledu na jeho náboženské vyznání.

Položíme-li si znovu otázku, jaké faktory ovlivňují etické chování jednotlivce postiženého syndromem CAN, musíme odpovědět opatrně. Zcela jistě je to intenzita a typ prožitku, který se stal, a věk dítěte. Hodně záleží na tom, jestli „zdrojem“ byla osoba blízká nebo vzdálenější a jaká byla následná péče v rodině nebo péče psychologická. Z pohledu exaktních věd hraje asi nejdůležitější roli osobnost dítěte a jeho povahové charakteristiky. Mezi nimi hraje primární roli inteligence a naturel. V zóně mezi sakrálním a profánním má nezpochybnitelný vliv výchova k obecně lidským hodnotám: pravdě, dobru, lásce, úctě. Výchova samotná však nestačí. Dítě potřebuje vidět vzory a pocítit všechny tyto hodnoty na vlastní kůži. Výchova svědomí a konfrontování s výzvou ke vztahu nutí člověka zamýšlet se nad sebou.

Pro zdravý morální vývoj je nutné, aby člověk přijal svou historii a porozuměl svým motivacím. To je cesta k uvědomění si svého hodnotového žebříčku a jeho reflexi. Každé následné rozhodnutí je pak vědomým krokem naděje a cestou k osobní spáse. To vše se děje v jeho svědomí, které pokud je vychovávané, je citlivé na své vlastní jednání a je místem naší vnitřní nespokojenosti. Nutí nás jednat jinak a naznačuje nám, že jednáme proti Bohu.

Nakonec nám však zůstává alfa a omega našeho života – Bůh. Job nerozumí Božímu záměru, přesto se nerouhá. Zmítá se v tíži vlastního osudu, tak jako to často zažívají zneužívané a zanedbávané děti. Rostou s vědomím zla, které se stalo v jejich životě a mnohdy si to ani pořádně neuvědomují. Jsou ovlivněny činy, kterých nebyly strůjci, ale oběti. Přes celý řetězec negativ a zla, který v jejich životě spustila lavina negativních událostí, nesmíme zapomínat na Boží milost a neustálý příklon Boha k člověku. Tuto veličinu nedokážeme popsat. Prostor mezi Bohem a jeho stvořením je intimní a nepostižitelný. Zůstává skryt a ve svých vlastnostech se podobá (není-li totožný) základní svobodě člověka milovat. Svatý Pavel píše, že jen díky milosti Boží je tím, čím je a díky ní, která v něm pracovala, se stal apoštolem.¹³⁶

Když zaměníme slovo apoštol za slovo Boží dítě, může parafrázovaná věta apoštola Pavla platit o každém člověku, nevyjímaje toho, který ve svém životě zažil mnoho negativních zážitků. Jednou z nich lze shrnout do pojmu „syndrom CAN“.

¹³⁶ Srov. 1Kor 15, 9-11

Seznam použitých zkratk

Gn	Genesis
Jn	evangelium podle Jana
Mt	evangelium podle Matouše
Lk	evangelium podle Lukáše
DV	Dei Verbum
GS	Gaudium et spes
GE	Gravissimum educationis
KKC	Katechismus katolické církve
1 Kor	první list Korint'anům

Literatura

1. Dunovský Jiří, Dytrych Zdeněk, Matějček Zdeněk. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada, 1995.
2. Weiss Petr. *Sexuální zneužívání dětí*. Praha: Grada, 2005.
3. Nakonečný, Milan. *Sociální psychologie*, Praha: Argo, 1999.
4. Bechyňová, Věra., et al. *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. 1. Praha: Ireas, 2007.
5. Hanušová, Jaroslava. *Násilí na dětech- syndrom CAN*. Vzdělávací institut ochrany dětí: Praha, 2006.
6. Vaníčková, Eva. *Interpersonální násilí na dětech*. 1. Praha : Úřad vlády, 2009.
7. Elliot, Julian a Place Maurice. *Dítě v nesnázích: prevence, příčiny, terapie*. Praha: Grada, 2002.
8. Fischer, Slavomil a Škoda Jiří. *Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada, 2009
9. Slaný, Jaroslav. *Syndrom CAN: (syndrom týraného dítěte)*. Ostrava: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2008
10. Tomič, Celestín. *Biblický pravek*. Bratislava: Lúč, 1992.
11. Bič, Miloš. *Ze světa Starého zákona I*. Praha: Kalich, 1986.
12. Rethmann, Albert-Peter: *Důstojnost těla a zranitelnost duše*, in: *Salve 2*, 2007.
13. Jan Pavel II. *Mulieris dignitatem: apoštolský list papeže Jana Pavla II. o důstojnosti a povolání ženy u příležitosti Mariánského roku*. Praha: Zvon, 1992.
14. Rotter, Hans. *Osoba a etika*, Brno: CDK, 1997.
15. Langmeier, Josef, Krejčířová, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 1998.
16. Mezinárodní teologická komise. *Hledání univerzální etiky: nový pohled na přirozený mravní zákon (2008)*, in: *Dokumenty Mezinárodní teologické komise věnované morální teologii a etice*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010.
17. Papežská rada pro rodinu. *Lidská sexualita: Pravda a význam*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.
18. *Katechismus Katolické církve*. Praha: Zvon, 1995.

19. Fuchs, Eric. *Co dělá naše jednání dobrým*. Jihlava: Mlýn, 2003.
20. Dokumenty II. Vatikánského koncilu: *Apostolicam actuositatem* (AA). Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.
21. Dokumenty II: Vatikánského koncilu. Praha: Zvon, 1995.
22. Anzenbacher. Arno *Úvod do filozofie*. Praha: Logos, 1989.
23. Fuchs, Joseph. *Mravnost a spása podle Druhého vatikánského koncilu*. Teologické texty 1994 r. 5, č. 3, s. 74-76.
24. Jan Pavel II. *Veritatis splendor*, Praha: Zvon 1994.
25. Kútny, Ivan. *Optio fundamentalis a bazilárna platforma, etický aspekt v prihladnutí na dielo B. Haringa in Acta philosophica Tyrnaviensia 9, Za personalistickú kultúru*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2004.
26. Vacek, Pavel. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2010.
27. Heidbrink, Horst. *Psychologie morálního vývoje*, Praha: Portál 1997.
28. Weber, Helmut. *Všeobecná morální teologie*, Praha: Zvon, 1998.
29. Guardini, Romano. *Životní období, jejich etický a pedagogický význam*, Praha: Zvon, 1997.
30. Hubbard, David A., Barker, Glenn W., Watts, John D. W., Martin, Ralph P. ed. *World Biblical Commentary, Vol 1. Genesis 1-15*. Dallas: Word Books. 1987.
31. Kongregace pro nauku víry. *Persona humana*, Řím: Křesťanská akademie 1976.
32. Skoblík, Jiří. *Přehled křesťanské etiky*, Praha: Karolinum, 1997.
33. Koch, Antony, by Preuss, Arthur. *A Handbook of Moral Theology, Volume I*, St. Louis, London: B. Herder, 1918.
34. Hugh, J. A. ed. *The Casuist, A collection of cases in Moral and Pastoral Theology*, New York: Joseph F. Wagner, 1906.
35. Beneš, Albert. *Morální teologie*, Praha: Kazatelské středisko Československé provincie Řádu bratří kazatelů, 1991.

36. Spertus, Ilyse L., Yehuda, Rachel, Wong, Cheryl M., Halligan, Sarah , Seremetis Stephanie V. *Childhood emotional abuse and neglect as predictors of psychological and physical symptoms in women presenting to a primary care praktice*, Child Abuse & Neglect 2003, roč. 27, s. 1247–1258.
37. McCord Joan. *A forty year perspektive on effects of child abuse and neglect*, Child Abuse & Neglect 1983, roč. 7, 265-270.
38. Brown, Jocelyn, Cohen, Patricia, Johnson, Jeffrey G., Salzinger, Suzanne. *A longitudinal analysis of risk factors for child maltreatment: findings of a 17-year prospective stufy of officially recorded and self-reported child abuse and nevléct*, Child Abuse & Nevléct 1998, roč. 22, č. 11, s. 1065–1078.
39. Duggan, Anne, Fundy, Loretta, Burrell, Lori, Hofman, Susan M., McFarlane Elizabeth, Windham Amy, Sia Calvin. *Randomized trial of a statewide home visiting program to prezent child abuse: impact in reducing parental risk factors*, Child Abuse & Neglect 2004, roč. 28, s. 623–643
40. Margolin, Gayla, Gordis, Elana B. *The effects of family and community violence on children*, Annu. Rev. Psychol. 2000 roč. 51. s.445–479
41. Kendall-Tackett, Kathleen. *The Health Effects of Childhood Abuse: Four Pathways by which Abuse Can Influence Health*, Child Abuse and Neglect 2002, čís. 6/7, s. 715-730
42. Briere, John, Elliott, Diana M. *Prevalence and psychological sequelae of self-reported childhood physical and sexual abuse in a general population sample of men and women*, Child Abuse & Neglect 2003 roč. 27, s. 1205–1222
43. Mullen, P.E. Martin, J.L. Anderson J.C. Romans, S.E. Herbison G. P. *The long-term impact of the physical, emotional and sexual abuse of children: a community study*, Child Abuse & Neglect 1996 roč. 20, čís. 1, s. 7-21.